

GAMAN

संगीता जोशी

Pakeezah

रूपेरी गझल

BAZAAR
A Film by Sagar Sarhadi

Umrang Jan
A film by Manish N
EASTMAN COLOR

Anarkali
अनारकली-शाहजहान
निर्देशक NANDI & JADHWAL

HUM DONO
विजय अमंड साहिर

ARTH

हम दोनो
VIJAY ANAND SAHIR

या मित्रांनो! घेऊन जा! लुटा! लुटा! लुटून न्या!

रुपेरी गझल

हे पुस्तक फुकट नाही

यामागे अनेकांचे कष्ट व पैसे आहेत.

पण तरीही आम्ही ते वाचकांना विनामूल्य घेऊ देतो.

कारण ई पुस्तक एकदा बनलं की एकजण वाचो वा एक लाख.

आमचं काहीच कमी होत नाही.

उलट आनंद वाढतो, मजा येते.

पण

तुम्ही ते फुकट का घ्यावं?

तुम्हालाही काही देता येईल.

असे काही द्या ज्याने ई साहित्यच्या लेखकांना, टीमला आणि तुम्हाला आनंद मिळेल

आणि तुमचं काहीच कमी होणार नाही.

तुम्ही आशिर्वाद आणि शुभेच्छा द्या

लेखकांना फोन करून दाद द्या

आपल्या मित्रांचे मेल पत्ते आम्हाला द्या

मित्रांना आमच्याबद्दल मेल आणि Whatsapp करा

ई साहित्यचे फ़ेसबुक पेज, इन्स्टाग्राम, टेलिग्राम यांवर स्वतः जा व इतरांना

आमंत्रित करा. सोशल मिडियावर ई साहित्यचा प्रचार करा.

सर्वात बहुमोल अशा तुमच्या सूचना द्या

दाद म्हणजे स्तुतीच असावी असे नाही. प्रांजळ मत, सूचना, टीका, विरोधी मत यांचे स्वागत आहे. प्रामाणिक मत ज्याने लेखकाला व ईसाहित्य टीमला प्रगती करण्यासाठी दिशा ठरवण्यास मदत होईल. मराठीत अधिक कसदार लेखन व्हावे व त्यातून वाचक अधिकाधिक प्रगल्भ व्हावा. अखेर संपूर्ण समाज एका नव्या प्रबुद्ध उंचीवर जात रहावा.

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

रुपेरी गझल

संगीता जोशी

रुपेरी गझल

लेखिका : संगीता जोशी (गझलकारा)

A-1. भूषण अपार्टमेंट.

11/2. कर्वेनगर. शाहू कॉलनी, लेन नं १, कमिन्स कॉलेजजवळ.

पुणे 411052

Phone : 9665095653. 7722006363(Whatsapp)

sanjoshi729@gmail.com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखिकेकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रुपांतर करण्यासाठी लेखिकेची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts

प्रकाशक ई साहित्य प्रतिष्ठान :

www.esahity.com

www.esahity.in

esahity@gmail.com

प्रकाशन : १४ फेब्रुवारी २०२१

©esahity Pratishthan®2021

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापूर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापूर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

संगीता जोशी आणि
ई साहित्य प्रतिष्ठान
यांच्याकडून ही एका आगळ्या
वेगळ्या मल्टिमिडिया
पुस्तकाची भेट खास खास
रसिकांसाठीच आहे.

यातील पुस्तकांच्या
कव्हरवरवर क्लिक/टॅप
करताच ते ते पुस्तक
उघडेल.

यातील निळ्या रंगातील
गाण्यांवर क्लिक/टॅप
करताच ते ते गाणे ऐकू
येईल

यातील सिनेमाच्या
पोस्टरवर क्लिक/टॅप
करताच तो तो सिनेमा
सुरू होईल.

आमच्या कानांना सुख देणाऱ्या,
आमचे जीवन समृद्ध
आणि
आमचा आत्मा तृप्त करणाऱ्या
सर्व महान संगीतकारांस
ही आदरांजली

रुपेरी गझल
(हिंदी चित्रपटातील गझल)

---संगीता जोशी

पुर्वप्रसिद्धी : मोहिनी- २०१७ दिवाळी अंक

स्थानिक वर्तमानपत्रामध्ये तुम्ही 'मनोरंजन' हे पान पाहात असालच. बातम्यांची पानं पाहून आलेलं थोडंसं नैराश्य, उद्विग्नता दूर व्हायला या पानामुळे फार दिलासा मिळतो. नाटकं, चित्रपटांच्या जाहिराती तर भरपूर असतातच; पण एक तुमच्या लक्षात आलंय का? 'सुनहरी यादें', 'सफर', अशा जुन्या हिंदी चित्रपट-गीतांच्या जाहिराती वरचेवर दिसतात; आणि हे कार्यक्रम 'हाऊस फुल' जातात, हे माहिती घेतल्यावर कळतं. तेव्हा मनात येतं किती मधुर होता तो 'गोल्डन इरा'! आजही ती अवीट गोडीची गाणी लोक तिकिट काढून ऐकत आहेत. आजही त्या गाण्यांवर कित्येकांची पोटं भरत आहेत! ऐकणाऱ्यांची पोटं अजून भरत नाहीत तेच बरं आहे! अशा कार्यक्रमांसाठी नवीन नवीन कल्पना लढवल्या जातात. कधी संगीतकाराची पुण्यतिथी, कधी गायकाला श्रद्धांजली, कोणी एक गायक/गायिका यांची गाणी किंवा कधी विविध वाहनात स्वरबद्ध झालेली गीतं! शककल नवीन असली तरी

आधार असतो तो जुन्या गीतांचाच. यावरूनच त्यांची लोकप्रियता कळून येते. विशेष असं की या कार्यक्रमांना ‘सीनियर सिटिझन्स’ इतकीच तरुणांचीही गर्दी असते! अर्थात हे चांगल्या अभिरुचीचंच चिन्ह आहे.

ह्या विविध जाहिरातीत एका जाहिरातीचा मी ‘इन्तजार’ करतेय; पण अजून ती दिसली नाही. निदान सहज नजरेस पडली नाही; ती म्हणजे जुन्या हिंदी चित्रपटातील केवळ गझलांचा कार्यक्रम! आता मी अशा गझलांचाच धांडोळा घ्यायचं ठरवलं आहे.

‘गझल’ म्हटलं की बऱ्याच लोकांचा पहिला प्रश्न असतो, की गीत आणि गझल यात काय फरक असतो? कसं ओळखायचं गीत कोणतं, गझल कोणती? गझल गाऊन म्हटली की ते गाणंच झालं ना? तेव्हा या मुद्द्यापासूनच सुरुवात करू.

टूटे हुए ख्वाबों ने हम को ये सिखाया है
दिल ने जिसे पाया था आखों ने गंवाया है... (मधुमती)

सगळ्या रसिकांच्या माहितीच्या आहेत या ओळी. समजायला सोप्याही आहेत. पहिल्या दोन ओळीत पूर्ण अर्थ सामावला आहे. याला आपण एक शेर म्हणू शकतो. पण ही गझल नाही, हे पुढच्या ओळींवरून स्पष्ट होतं.

हम ढूँढते हैं उनको जो मिल के नहीं मिलते
रूठे हैं न जाने क्यूं मेहमां वो मेरे दिलके
क्या अपनी तमन्ना थी, क्या सामने आया है... 1

लौट आयी सदा मेरी टकरा के सितारों से
उजडी हुई दुनिया के सुनसान किनारों से
पर अब ये तडपना भी कुछ काम न आया है...2

इथे आपण पाहू शकतो की प्रत्येक कडव्यात तीन ओळी आहेत. त्यामुळे हे गीत आहे. गझलमध्ये सगळे दोन-दोन ओळींचे शेर असावे लागतात, संख्येने 5/7 किंवा जास्तही; व ते अर्थाच्या दृष्टीने स्वयंभू असावे लागतात. कोणताही शेर वेगळा काढून अर्थ पूर्ण होऊ शकतो. गीतासारखी सलग रचना गझलेत नसते. वरील गीत मोहम्मद रफी च्या आवाजात आहे. अत्यंत 'दर्दभरा' आवाज हे रफीचं वैशिष्ट्य होतं. मधुमती हा 1958 चा चित्रपट. दिलि-पकुमार, वैजयंतीमाला यांचा. खूप चालला. त्यावेळी कोटींची भाषा नव्हती; पण याला नऊ फिल्मफेअर-एवॉर्ड्स मिळाली होती! हे रेकॉर्ड तब्बल सदतीस वर्ष कुणी मोडू शकलं नाही. दहा एवॉर्ड्स जिंकून नंतर ते 'डीडीएलजे' ने मोडलं! हे आपलं जाता जाता सांगितलं. (एक विनंती-कंप्यूटरवर नुक्ता देण्याची सोय नसल्यामुळे वाचकांनी अडचण समजावून घ्यावी.)

आता गझल कशी असते ते पाहू या.

ये क्या जगह है दोस्तों ये कौनसा दयार है
हद्दे-निगाह तक यहाँ गुबार ही गुबार है...

(उमरावजान, 1981)

नायिका रेखा (आशा भोसले) गात आहे –‘मित्रांनो, कुठे आलेय मी? कोणती आहे ही जागा? कोणतंय हे शहर? आणि कसं इतकं विचित्र? बघावं तिकडे, दृष्टी पोहोचेल तिथपर्यंत सगळी धूळ (गुबार)! दिसत काहीच नाही... (पहिल्या शेराने दोन्ही ओळीत काफिया असावाच लागतो. अधोरेखित केलेले शब्द काफिये आहेत.)

नायिकेला ते वातावरण ओळखीचं तर वाटतं पण आठवणी धूसर असतात. म्हणून धुळीचा उपयोग कवीनं जाणीपूर्वक केला आहे. गुबारचा दुसरा अर्थ मनात दबलेला क्रोध. कथानकात असंही आहे की रेखाचा भाऊ तिच्या या ‘तवायफ’ (नाचगाणं करणारी स्त्री)च्या हीन पेशा मुळे रागावलेला असतो.तो क्रोध वातावरणात भरून राहिलाय असं तिला जणू वाटतंय.

या मतल्यानंतर (मतला म्हणजे गझलेचा पहिला शेर) पुढचे
शेर पाहू—

ये किस मकामपर हयात मुझको लेके आ गयी
न बस खुशी पे है जहाँ, ना गम पे इख्तियार है...

----माझ्या आयुष्यानं हे मला कोणत्या वळणावर,
मुक्कामाला आणून उभं केलं? जिथं आनंद मिळणं माझ्या हातात
नाही; आणि दुःखावरही माझा अधिकार नाही. म्हणजे, नको
असलं तरी मला ते दूर सारता येणार नाही. (पहिल्या शेरात दोन्ही
ओळीत काफिया असावाच लागतो.

हा दुसरा शेर--

तमाम उम्र का हिसाब मांगती है जिंदगी
ये मेरा दिल कहे तो क्या, ये खुद से शर्मसार है...

--- इथं येऊन मला वाटतं आहे की माझं आयुष्य मला जाब
विचारतंय. मी चांगल्या घरातली असून आज ह्या हलक्या पेशात
इथं उभी आहे. आयुष्याला मी उत्तर तरी काय देऊ? मनातल्या मनात
मीच शरमिंदी झाले आहे. (आता आपण लोककलांना प्रतिष्ठा
दिली आहे, तो भाग वेगळा.)

वरील पहिल्या व दुसऱ्या शोरात इखितयार व शर्मसार हे शब्द शोराच्या दुसऱ्या ओळीत आले आहेत. मतल्यात असलेल्या दयार व गुबार या शब्दांशी ते उच्चाराच्या दृष्टीने जुळतात. (सर्व शब्दात ---आर असे एंडिंग असलेले) असे समउच्चारी शब्द हे गझलेचं मुख्य वैशिष्ट्य आहे. तो गझलेचा प्राण आहे; खून आहे. याबद्दल पुढे आणखी स्पष्टता येत जाईलच.

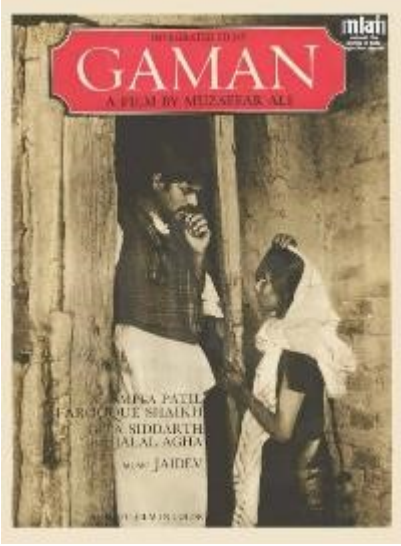
गझल ही कविताच असते; फक्त तिच्या रचनेचे काही नियम असतात, ते काटेकोरपणे पाळावे लागतात. मघाशी म्हटल्याप्रमाणे प्रत्येक शेर ही एक कविता म्हणावी लागेल. अशा रीतीने गझल म्हणजे अनेक कवितांचा एक गुच्छच होय. शिवाय प्रत्येक शोरात विषय वेगवेगळेही घेता येतात. मात्र जुळणारे असे समउच्चारी शब्द, यांनाच 'काफिया' म्हणतात- यायलाच हवेत. ह्या तांत्रिक माहितीत आपण फार शिरणार नाही; फक्त काफियाचा आनंद घेता यावा यासाठी इतकाच तपशील पुरे आहे.

1981 ला 'उमरावजान' गझल-प्रधान चित्रपट म्हणून रिलीज झाला. मात्र त्यापूर्वीपासून गझल चित्रपटात दिमाखदारपणे वावरली आहे. मुळात गझलेची प्रकृती काहीशी गंभीर आहे.

पारंपारिक उर्दू शायरी वाचली तर आपल्या लक्षात येते की प्रेम, त्यातही प्रेमातील दुःख, विरह, बेवफाई (कृतघ्नपणा, अप्रामाणिकपणा), फसवणुकीचं दुःख, अत्याचार हे विषय गझलमध्ये जास्त करून आढळतात. जीवनविषयक तत्त्वज्ञान हाही त्यात महत्त्वाचा विषय असतो. गझल अलीकडे सामाजिक विषयही ठणकावून सांगत असते! गझलेचा आयाम वाढत असल्याचे चांगलेच लक्षण आहे ते.

उमरावजान ला संगीत खय्याम यांचं होतं व गझला लिहिणारे कवी होते शहरयार. आता ते आपल्यात नाहीत; पण आपल्याकडे गणपतीउत्सवात पुणे फेस्टिवल होतो; तेव्हा उर्दू-मुशायरा होतो; त्यात ते 2/3 वेळा सहभागी झाले होते. माझी-त्यांची भेटही झाली होती. शहरयार यांनी उमरावजानच्या आधी 'गमन' या चित्रपटाचीही गाणी लिहिली होती. (1979) त्यातली एक प्रसिद्ध गझल पाहू या. आपल्या सुरेश वाडकर यांना हिंदी चित्रपटात प्रथम प्रवेश मिळवून देणारी ही ती गझल—

सीने में जलन आंखों में तूफान सा क्यूं है
इस शहर में हर शख्स परेशान सा क्यूं है...

शहराचं वर्णन म्हणजे मुंबई सारख्या शहरातले लोक कसे झाले आहेत याचं वर्णन कवी करत आहे. छातीत असफलतेची आग धगधगत आहे; प्रत्येकजण वेगवेगळ्या कारणांनी परेशानच असतो. या 'सिस्टीम' बदलच्या असंतोषाचं वादळ डोळ्यात घोंघावत आहे. तरीही आपण काही करू शकत नसल्याची असहायता. यामुळे शहरातील प्रत्येक व्यक्ती व्याकूळ आहे. चिंतेत आहे. तूफानात पाण्याचा वर्षाव असतोच. हृदयात आग आहे व डोळ्यात पाणी, तरी आग न विझता धगधगत आहे; यावरून त्या आगीची तीव्रता कवी अधोरेखित करत आहे. वर म्हटले आहे त्याप्रमाणे सामाजिक विषय यात आला आहे.

दिल है तो धडकनेका बहाना कोई दूँढे
पत्थर की तरह बेहिसो बेजान सा क्यूँ है...

----आपल्याला एक हृदय आहे ना? मग त्याचं अस्तित्व दिसायला त्यानं धडधडलंही पाहिजेच. पण शहरातल्या लोकांचं हृदय आता दगडात परिवर्तित झालंय का? ते चेतनाशून्य (बेहिस) झालं आहे का? त्यात काही जीवच नाही (बेजान)? निर्जीव झालंय? अन् का असं झालंय?

बरोबर म्हणतोय कवी. आज लोकलच्या खाली माणूस मेला तर त्याच्याबद्दल न हळहळता लोक 'आता कामावर लेटमार्क होणार' या विचाराने अस्वस्थ होतात! अपघातग्रस्त माणसाला मदत करायला लोक पुढे येत नाहीत, पाणीसुद्धा पाजत नाहीत. असहाय स्त्रीला मोटारीत ओढून नेलेलं पाहूनही लोक 'थंड' राहतात, निर्जीव व संवेदनाशून्य झाल्यासारखे.

गझलेतील शेरात, रसिकानं अर्थ शोधायचा असतो, असं म्हटलं जातं. शेर फक्त अर्थाकडे निर्देश करत असतो. वरील गझलेत तूफान, परेशान, बेजान हे काफिये आहेत व '...सा क्यूं है' या शब्दसमूहाला रदीफ असे म्हणतात. रदीफ काफियानंतर येते. (काफिया हा पुल्लिंगी तर रदीफ हा स्त्रीलिंगी शब्द आहे.)

तनहाई की ये कौनसी मंजिल है, रफीकों
ता- हद्दे-नजर एक बयाबान सा क्यूं है...

क्या कोई नयी बात नजर आती है हम में

आईना हमें देख के हैरान सा क्यूं है...

शहरात कोट्यवधी माणसं असूनही प्रत्येकजण किती एकटा असतो! एकटेपणात(तनहाई) जगतांना हे कोणतं मुक्कामाचं ठिकाण आलं बरं? इथून नजर पोहोचते आहे तिथपर्यंत (ता-हद्दे-नजर) तर सगळीकडे उजाड आणि सुनसान जागा (बयाबान) दिसतेय! शहरातलं हे 'वाळवंट' अंगावर शहरा आणतं; हो ना? कवीने हा प्रश्न मित्रांना(रफीकों, मित्रांनो) विचारला आहे. कारण एकटेपणाला कारण असतं मित्रांचं, आप्तांचं सोडून जाणं!

शहरातला माणूस इतका बदलून जातो, इतका स्वकेंद्री होतो व तो मुखवटे घालून वावरत असतो; तो स्वतःचीच ओळख विसरतो. म्हणून कवीनं म्हटलंय, की आरसासुद्धा मला बघून आश्चर्यचकित (हैरान) झाला!

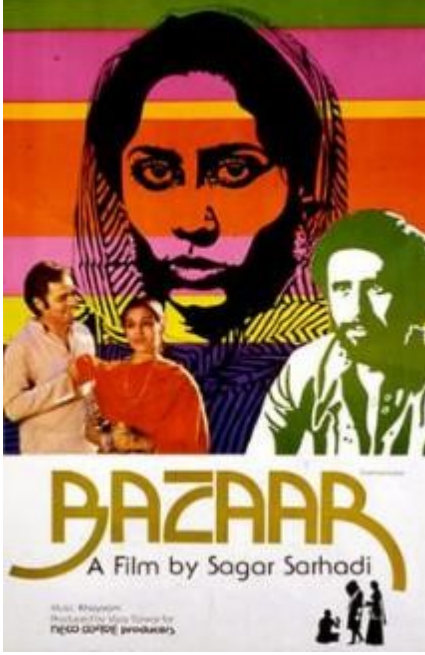
या गझलेचे संगीतकार होते जयदेव. एस.डी बर्मनच्या तालमीत तयार झालेल्या जयदेव यांनी 'हम दोनों' पासून सुरुवात केली होती. 'अभी ना जाओ छोडकर...' आठवतं ना?

गझल या शब्दाचा अर्थ आहे, प्रियतमेशी बोलणं.गुप्तगू करणं.अर्थात तिच्याशी बोलतांना तो हळुवार व प्रेमानंच बोलेल!

ती सहवासात असतांना त्याला पृथ्वीवरच स्वर्ग अवतरल्यासारखं वाटेल. ऍडॅम आणि ईव्ह ज्या बगीच्यात फिरत होते, तो हाच बगीचा असावा असंही त्यांना वाटून जाईल...

आपका साथ, साथ फूलों का
आपकी बात, बात फूलों की...

----एकमेकांना वाटत राहातं की तुझा सहवास जणू फुलांचाच सहवास आहे. नुसती तू जवळ असलीस की सभोवती सुगंध दरवळतो; मन प्रसन्न होतं. आणि तू बोलतेस तेव्हा? तुझं लाजून ओठातल्या ओठात बोलणं म्हणजे फूल उमलतांना जो अनाहत आवाज होत असेल ना, तसं तुझं प्रेमानं गूढ बोलणं!

1982 मधे रिलीज झालेल्या 'बाजार' या चित्रपटात ही गझल होती. फारूख शेख आणि सुप्रिया पाठक यांच्यावर चित्रित झाली होती. या गझलेची विशेष बाब म्हणजे ही एक आनंदानुभव देणारी गझल आहे. गझलेचा मुख्य विषय प्रेम असल्यामुळे

त्यात हलक्या-फुलक्या मूड ची गाणी-गझला जास्त असायला हव्यात. पण प्रेमाचे इतर पैलू प्रेमींना दुःख देणारेच अधिक असतात. उदा. विरह, बेवफाई(अप्रामाणिक राहून केलेली फसवणूक), तनहाई(एकटेपण), रुसवाई (अपमान,उपेक्षा,बदनाम)...इ. आणि मग दुःख लिहायला लावतं, गायला लावतं...म्हणून अधिकतर गझला दुःख जपणाऱ्याच मिळतील. म्हणून ही गझल मीलनाची गझल महत्त्वाची ठरते.

फिर छिडी रात बात फूलों की
रात है या बारात फूलों की...(हा मतला आहे)

--- पुन्हा या रात्रीनं फुलांबद्दल बोलायला सुरुवात करून दिली आहे...या मीलनाच्या क्षणी दोघांनाही फुलांची साथ आहे. दोन-चारच नव्हेत, फुलांची सजलेली वरातच त्यांच्यापुढून जात आहे...

मनाचं प्रतिबिंब काव्यात उमटलेलं आहे!...

ये महकती हुई गजल 'मखदूम'
जैसे सहरा में रात फूलों की...

मखदूम कवीच्या गझलेतही सुगंध भरून राहिला आहे; या दरवळणाऱ्या गझलेला उपमा तरी कोणती द्यायची? एखाद्या वाळवंटात फुलं उमलावी व गंधाने रात्र भरून जावी तशी ही मीलनाची रात्र! 'वाळवंट' कवीला सुचावं याचं काय बरं कारण? कारण...

'बाजार' मधल्या प्रेमिकांना क्वचितच भेटायला मिळालं आणि नंतर ते कायमचेच दुरावले. त्या वियोगाची सावली त्यांच्या आयुष्यावर आधीच पडली होती.

कवी 'मखदूम' (काळ 1908 ते 1979) हा हैद्राबादचा. उस्मानिया विद्यापीठात शिकवत होता. स्वातंत्र्य-लढ्यात भाग घेतला; पुढे कम्युनिस्ट चळवळीचा सक्रिय पुरस्कर्ता होता.त्याच्या मृत्यूनंतर त्याची गझल 'बाजार' साठी वापरण्यात आली. तिची

उत्तम चाल खय्याम ने तयार केली. गायकांचा आवाज ओळखला तुम्ही? लता तर आहेच, पण बरोबर गात आहे तलत अजीज. हाही हैद्राबादचा. ज्यावेळी फक्त दूरदर्शन हा एकच चॅनेल होता, तेव्हा तलत अजीजने काही गझला त्यावर गायल्या व एका दिवसात इतकी लोकप्रियता मिळाली की एकदम लतासह गाण्याची संधी मिळाली. आजही मला त्याचे दोन शेर आठवत आहेत,

कैसे सुकून पाऊं तुझे देखने के बाद
अब क्या गजल सुनाऊं तुझे देखने के बाद...

तेरी निगाहे-मस्त ने मखमूर कर दिया
क्या मैकदे को जाऊं, तुझे देखने के बाद...

--- तुला भेटलो अन् मनाची शांतीच हरवली. आता मी काय गझल गाणार? कारण तूच एक मूर्तिमंत 'गझल' आहेस! तुझे शराबी डोळे पाहूनच माझं भान हरपलं; जणू मला मद्य पिऊन नशा चढली आहे. अशी माझी अवस्था अवस्था असतांना मधुशालेत (मैकदा) जायची मला गरजच काय?

अशा ऐकलेल्या व चित्रपटातील गझलांभोवती अशा अनेक आठवणी गोळा होत असतात. एकेका गाण्याबरोबर आपली एकेक आठवण ताजी होत असते. खरंतर या गाणी-गझलांबरोबरच आम्ही मोठे झालो...प्रत्येक गाणं आपल्याला त्या

त्या काळात...वयात घेऊन जातं! आपण लहान होतो..अमुक सिनेमा आपण त्या थिएटरमध्ये...पाहिला होता...एखाद्या सिनेमाला आपण घरी न सांगता गेलो होतो.. पण रडक्या डोळ्यांमुळे पकडले गेलो व माफी मागावी लागली...अशा क्षणांबरोबरच आपण प्रथम प्रेमात पडलो, तेव्हा ‘अच्छा जी मैं हारी...’गाणं रेडिओवर ‘बिनाका’ त वाजायचं...ही यादी खूप मोठी आहे... आमच्या पिढीच्या प्रत्येकालाच तो अनुभव आहे.

आजच्या विषयापुरतं गझलांबरोबर मागे मागे जायचं म्हटलं तर 1946 ला आपण पोहोचतो. त्या वर्षी ‘मेहबूब’ चा ‘मेला’ प्रदर्शित झाला. पण तो खूप नंतर पाहिला. त्यातली गझल मात्र रेडिओ सिलोनवर ऐकली होती. अतिशय भावपूर्ण गझल, त्यातल्या भावनांशी सुसंगत असं समर्पक संगीत,पडद्यावर दिलीपकुमार-नर्गिस असले तरी ही गझल पार्श्वभूमीवर जोहराबाई अंबालावाली यांच्या आवाजात, एका गाणाच्या भिकारिणीच्या तोंडी होती. नायिकेने केवळ डोळ्यातून व चेहऱ्यावरच्या भावांनी मन मोकळं केलं होतं. शकील बदायूनीचे शब्द व नौशादचं संगीत होतं. शब्द असे...

फिर आह दिलसे निकली, टपका लहू जिगर से
शायद वो जा रहे हैं, छुपकर मेरी नजर से...

मालूम क्या था दिलपर इक ये सितम भी होगा
आएंगे, और आकर फिर जाएंगे वो दर से...

वो जानते तो होंगे मजबूरियां हमारी
हम जिनको देखते हैं हसरतभरी नजर से...

हम हो गये पराये, अब उनसे वास्ता क्या
कह दें ये उनसे कोई, गुजरे न वो इधर से...

नायिकेचं लग्न दुसऱ्या माणसाशी झाल्यावर नायक जर कामानिमित्त येऊन व मुद्दामच तिला न भेटता गेला तर तिची झालेली अवस्था या प्रत्येक शेरात सांगितली आहे. दुःखाची परिसीमा या काव्यातून चपखलपणे प्रतीत होत आहे. एकाच प्रसंगाचं वर्णन या चारही शेरात असलं तरी प्रत्येक शेर अर्थदृष्ट्या स्वतंत्र आहे. म्हणून ही गझल तर आहेच; पण याला 'मुसलसल' गझल म्हणता येईल. सर्व शेर एका विषयाशी संबंधित आहेत या गुणधर्मांमुळे.

इथे सांगावंसं वाटतं की त्याकाळी शायराला प्रसंगानुरूप जरी लिहावं लागत असे तरी त्याला शब्द, वृत्त इत्यादिबाबत पूर्ण स्वातंत्र्य असे. आजच्यासारखं रिदम (ठेका) वाजवत राहून 'आता यावर शब्द लिहा' असा 'की-बोर्ड' खाक्या नव्हता. त्यावेळचे

संगीतकार हे शायरीचे उत्तम जाणकार असायचे, म्हणूनच हा जुन्या गाण्यांचा अनमोल ठेवा पुढच्या पिढ्यांना मिळाला आहे. यात अलीकडच्या संगीतावर टीका करण्याचा माझा उद्देश नाही. आजकालच्या 'फास्ट' जीवनात संगीत ऐकून तो जीवनाचा एक भाग आहे, असं समजण्याइतका वेळ कोणाजवळ आहे? संगीत बनवायचं ते घाईघाईनं मग ते विसरलं जातंही तेवढ्याच घाईनं. मात्र याला सन्माननीय अपवादही असतीलच!

1946 च्या आधी, म्हणजे चक्क 10 वर्ष आधी, 1936 च्या 'भाभी' या जुन्या चित्रपटातही एक गझल हजेरी लावून गेली आहे! विशेष म्हणजे ही गझल 'जीवनविषयक तत्त्वज्ञान' शेरामधून सांगते आहे. हा गझलेचा दुसरा प्रमुख विषय आहे, हे वर आलंच आहे. चित्रपटात ही गझल एकतारीवर गात एक संन्यासिनी रस्त्यातून जात आहे, व नायिका प्रसंगानुरूप अभिनय करत आहे. याचं संगीत 'सरस्वतीदेवी' याचं आहे, (ह्या बॉम्बे टॉकीज शी निगडित संगीतकार होत्या.) शब्द सोपे व अर्थवाही आहेतच---

मन मूरख दीवाना है
आज रहे कल जाना है...

फूल चमन में खिला आज, तो
कल उसको मुरझाना है...

आज खिले जो धूप, तो कल को
घन अंधियारा छाना है...

जिसको हम चाहे, कुछ ठहरे
चला उसे, हां, जाना है...

जीवनाची नश्वरता समजावून घेतली पाहिजे; पण भावनिक मन ते समजावून घ्यायला नकार देत असतं. म्हणून त्याला चक्क 'मूर्ख' व शिवाय 'दीवाना' (वेडं) म्हटलं आहे. मूर्ख हे विशेषण बुद्धीला उद्देशून तर 'दीवाना' हे भावनेच्या आहारी जाणाऱ्या मनाला उद्देशून आहे. 'बा मना, जो इथे जन्माला आला आहे; त्याला उद्या जायचंच आहे! आज उमललेलं फूल उद्या सुकतंच, हे तू पाहतोस ना? ऊन पडलं तरी नंतर दाट अंधार होणारच! आपली प्रिय व्यक्ती असेल, ती काही काळ आपल्याबरोबर राहील; पण तिलाही, हो, तिलाही जावंच लागेल!

इतकं छोटं वृत्त कवीनं निवडलं आहे, तरी आशयात हे शेर जराही कमी नाहीत. गझल मध्ये वृत्त ही एक महत्त्वाची अट असते. उर्दूत जी वृत्तं प्रचलित आहेत ती जास्त वापरली जातात. काही वृत्तं कमी शब्दांची तर काही जास्त शब्दांची लांबलचकही असतात. सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत एकच वृत्त पाळावं लागतं. एकूणच वृत्तात लिहिणं हे कवीच्या प्रतिभेला आव्हानच असतं. पण त्यावर हुकुमतही मिळविता येते.

काळाची पावलं मागे वळवतांना आपल्याला कुंदनलाल सैगलची आठवण होणारच. हिन्दी चित्रपटांतील पहिला सुपरस्टार! उत्तम आवाज, उत्तम अभिनय. त्यावेळचे 'नॉर्मर्स' कदाचित वेगळे असतील; पण त्यानुसार तो सर्वगुणसंपन्न होता.

सैगल म्हटलं की, 'शाहजहाँ' तानसेन, देवदास, परवाना इ. सिनेमांची आठवण होते. सैगल चा 'देवदास' 1936 साली प्रदर्शित झाला होता. पुढे दिलीपकुमारचा 'देवदास' आला. गालिबची एक गझल पूर्वी म्हणजे 1933 साली सैगलने 'यहुदीकी लडकी' या चित्रपटासाठी गायली होती. ती ही गाजलेली गझल--

नुक्ताचीं है, गमे-दिल उसको सुनाये न बने
क्या बने बात जहाँ बात बनाये न बने...1.

---माझ्या हृदयाचं दुःख मी माझ्या प्रियेला सांगू तरी कसं? सांगणं होतच नाही. कारण ती अशी आहे की प्रत्येक गोष्टीत काहीतरी न्यून, काहीतरी दोष, उणीव काढणारच (नुक्ताचीं)! मी तुझ्यासाठी झुरतो आहे असं सांगण्याचा माझा प्रयत्न आहे; काही करून तिला माझ्या एखाद्या गोष्टीत गुंतवून ठेवू म्हटलं तरी ते शक्य नाही; त्यामुळे माझी इच्छा पूर्ण होण्याची काही शक्यता नाही.

मैं बुलाता तो हूँ उसको, मगर ऐ जज्बा-ए-दिल
उस पे बन जाए कुछ ऐसी, कि बिन आए न बने...2

--- मी तर तिला भेटण्यासाठी नेहमी बोलावत असतो; पण ती कुठली दाद द्यायला? म्हणून हे माझ्या प्रेम-भावने, तू तिच्यावरही तुझा प्रभाव टाक; तिलाही माझ्यासारखं प्रेमाने, विरहाने व्याकूळ होऊ दे. इतकं की तिलाही आल्याशिवाय राहणार नाही (बिन आए न बने), अशी परिस्थिती येऊ दे.

तिसरा शेर अगदी प्रसिद्ध आहे...

इश्कपर जोर नहीं है ये वो आतिश 'गालिब'
कि लगाए न लगे, और बुझाए न बने...3

--- प्रेम ही अशी भावना आहे की त्यावर कुठलीच जोर-जबरदस्ती होऊ शकत नाही. ही भावना म्हणजे आग (आतिश) आहे नुसती! ती मुद्दाम लावू म्हटलं तर लावता येत नाही; अन् एकदा लागली तर ती कोणी विझवूही शकत नाही!!

(हीच गझल 'मिर्झा गालिब' (1955) या चित्रपटासाठी सुरैया ने याच चालीत म्हटली आहे. हीरो होता भारतभूषण.)

म्हणूनच गालिबनं त्या भावनेलाच (दुसऱ्या शेरात) विनंती केली आहे की 'तूच तिच्या हृदयात जागृत हो.' इतर कोणी प्रेम जागं करू शकत नाही. वरील गझलेत नऊ शेर आहेत त्यातील चार

सैगलने म्हटले आहेत. मी इथं तीन दिले आहेत. पहिल्या शेरात कुठेही प्रेयसीचा उल्लेखही आला नाही. पण बाकीच्या शब्दांवरून आपण अर्थ मनाने लावायचा असतो. शेर असा समजावून घ्यावा लागतो. त्यातून गालिबची शायरी म्हणजे काठीण्यपातळी उच्च असणार, हे प्रसिद्धच आहे. वरील गझल स्वरबद्ध करणारे संगीतकार होते पंकज मलिक. ते गायक होते व त्यांची पुष्कळ गाणी आजही लोकांना आठवतात.

आता थोडं कुंदनलाल सैगल बद्दल.

सैगल 4 एप्रिल 1904 मध्ये जम्मू (काहींच्या मते जलंदर) येथे जन्मला. जन्मस्थळाबद्दल प्रवाद आहेत; पण पहिल्या चित्रपटात (मोहब्बत के आंसू) त्याचं नाव कुंदनलाल 'कश्मीरी' असं प्रसिद्ध झालं होतं त्याअर्थी जम्मू हे जन्मस्थळ जास्त बरोबर असावं. अवघ्या 43 वर्षांच्या आयुष्यात त्यानं अविस्मरणीय काम केलं आहे. पण दारूचं भयानक व्यसन हेच त्याच्या अकाली मृत्यूचं कारण आहे. आपल्या सहकाऱ्याला तो सांगायचा 'जरा काली पॉच देना' काळी पाच (हार्मोनियमचा स्वर) हे त्याचं पेग ला सांकेतिक नाव होतं.

शाहजहाँ(1946) या चित्रपटात मजरूह सुलतानपुरी यांना गीतलेखनाची प्रथमच संधी मिळाली. त्यातील एक गीत फारच लोकप्रिय आहे.

गम दिये मुस्तकिल, कितना नाजुक है दिल, ये न जाना
हाए हाए ये जालिम जमाना
दे उठे दागे-लौ, उनसे ऐ माहे-नौ, कह सुनाना
हाए हाए ये जालिम जमाना...1

मुस्तकिल म्हणजे कायम टिकतील इतके मजबूत. तशी दुःखं मला मिळाली आहेत. प्रेमाच्या धगीने (ज्योतीने) मला भाजून तिनं (प्रियेनं) डाग दिला आहे, ही गोष्ट, हे प्रथमेच्या चंद्रा,(माहे-नौ=नव्या चंद्रा,) तिला जाऊन सांग.

दिल के हाथों से दामन छुडाकर,
गम की नजरों से नजरें बचाकर
उठके वो चल दिये. कहते ही रह गये हम फसाना,
हाए हाए ये जालिम जमाना...2

कोई मेरी ये रूदाद देखे, ये मुहब्बतकी बेदाद देखे
फुंक रहा है जिगर, पड रहा है मगर मुस्कराना,
हाए हाए ये जालिम जमाना...3

तिसऱ्या कडव्यात कवी म्हणतो, माझी ही कहाणी कोणी ऐकेल का? माझ्यावर 'प्रेमाने' (प्रेम या भावनेने) केलेल्या ह्या

अत्याचारांची दखल घेईल का?...इकडे माझा जीव जळतोय, पण वरकरणी मला मात्र हसावं लागतंय! दुनियेपुढे मला हसावं लागतंय हा सुद्धा तिचा अत्याचारच आहे!

इथे लक्षात येते की, ही उत्तम नज्म (कविता) आहे यात शंकाच नाही, पण ही गझल नाही; कारण गझलेचे नियम यात पाळलेले नाहीत.पण मजरूहला गझल लिहायचीच नव्हती, नज्मच हवी होती. मग प्रश्न कुठे आला? ह्या गीताबद्दल ‘ही गझल आहे का?’ असं मला विचारलं जातं, म्हणून खुलासा केला आहे. मजरूह चं पहिलं चित्रपट-गीत म्हणून हे महत्त्वाचं आहे की!

मजरूहचं ‘शाहजहाँ’ मधलं दुसरं गीतही असंच सुंदर काव्य आहे.

जब दिल ही टूट गया हम जी के क्या करेंगे

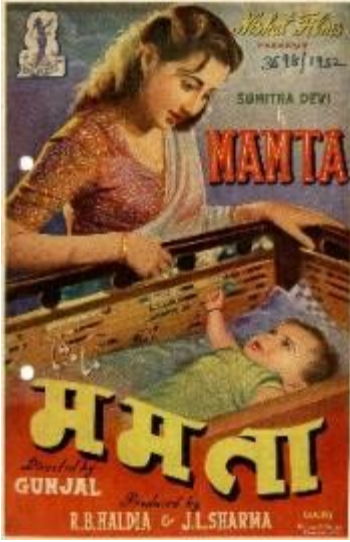
पण हीदेखील गझल नाही. मजरूह ची एक उत्तम गझल आपल्याला ‘ममता’ या चित्रपटात,(1966) लताच्या आवाजात ऐकायला मिळते.संगीत रौशनचं आहे.

रहते थे कभी जिनके दिल में, हम जानसे भी प्यारों की तरह
बैठे हैं उन्हीं के कूचे में हम आज गुनहगारों की तरह...

दावा था जिन्हें हमदर्दी का खुद आके न पूछा हाल कभी
महफिलमें बुलाया है, हमपे हसने को सितमगारों की तरह...

बरसों के सुलगते तनमन पर अशकों के तो छींटें दे न सके
तपते हुए दिल के जख्मों पर बरसे हैं तो अंगारों की तरह...

सौ रूप धरे जीनेके लिए, बैठे है हजारों जहर पिये
ठोकर न लागाना हम खुद हैं, गिरती हुई दीवारों की तरह...

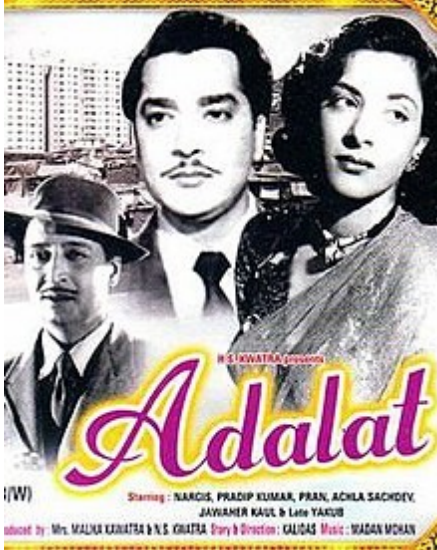
सुचित्रा सेन या गुणी
अभिनेत्रीनं ही गझल पडद्यावर
साकारली आहे. दीर्घकाळ
दुरावा व त्यात झालेले गैरसमज
असा 'फॉर्म्युला' पूर्वी बऱ्याच
चित्रपटात असायचा. तोच
'ममता' मध्ये होता. गाणी
गाऊनच नायिकेला गुजराण
करण्याची वेळ का यावी, हेही
एक गूढ असायचे. नर्गिसच्या

‘अदालत’ मध्येही तसंच!

वरील गझलेत शेवटच्या शेरात अत्यंत सुरेख उपमा
कवीनं वापरली आहे. नायिका म्हणते,

‘आपण बिछडल्यानंतर मी जगण्यासाठी काय काय केलं, हे
तर तुला ठाऊकच नाही; आता मी हा गाण्याचा पेशा स्वीकारला

आहे तर त्याबद्दल तू माझा धिःकार करायला आला आहेस. पण तुझ्या कटु शब्दांनी आघात करण्याची मुळीच जरूर नाहीए; कारण मी आधीच कोसळणाऱ्या भिंतीसारखी कोसळलेली आहे! त्यावेळी तरी फिल्मी गझलेत ही कल्पना नवीनच होती. अशी नवी कल्पना, आपोआप श्रोत्याने ‘वाह,वाह, बहोत अच्छे’ अशी दाद शेराला येणं या गुणाला ‘तगज्जुल’ किंवा ‘गजलियत’ असं म्हणतात. हाच गुण फक्त गझल या प्रकारातच असतो असे नाही; काहीवेळा साध्या कवितेतही तो दिसतो. ‘कर्तृत्व’ हा गुण पूर्वी फक्त पुरुषी मानला जायचा, पण तो स्त्रियांमध्येही दिसतोच ना, तसंच हे!

‘अदालत’ (1958)चा विषय आलाच आहे तर त्यातलीही गझल पाहू, जी राजेंद्र कृष्ण यांनी लिहिली आहे. अदालत ला संगीत होतं मदनमोहन यांचं.

हसरतों के दाग

मोहोब्बत में धो लिये

खुद दिल से दिलकी बात कही और रो लिये...

घरसे चले थे हम तो खुशी की तलाश में
गम राह में खडे थे वही साथ हो लिये---

होटोंको सी चुके तो जमाने ने ये कहा
यूं चुप भी क्यूं लगी है, अजी कुछ तो बोलिये...

मुरझा चुका है फिर भी ये दिल फूल ही तो है
अब आपकी खुशीसे कांटों में सो लिये...

मनातल्या इच्छाच काय, त्यांचे उरले सुरले चे डाग-
धब्बेही प्रेमाने धूवून टाकले. अशी वेळ प्रेमात आली. स्वतःशीच
रडायचं, स्वतःशीच बोलायचं! आनंद शोधायला निघालेल्या
माझ्याबरोबर वाटेतली दुःखंच चालू लागली. गप्प राहून दुःख
सोसावं म्हटलं तर 'अशी गप्प का?' हे विचारून लोकांनी
भंडावलं! माझं हृदय खरोखर एक हसरं फूलच होतं; पण आता
तुम्हाला आनंद वाटतो म्हणून ते हृदय काट्यांवर झोपण्यालाही
तयार आहे!

याच चित्रपटातील गझल--

‘उनको ये शिकायत है कि हम कुछ नहीं कहते
अपनी तो ये आदत है कि हम कुछ नहीं कहते...

मजबूर बहुत करता है ये दिल तो जुबों को

कुछ ऐसी ही हालत है कि हम कुछ नहीं कहते...

राजेंद्र कृष्ण यांची प्रसिद्ध गीतं खूप आहेत. फार जुनं म्हणजे 1948 ला गांधीहत्येनंतर लिहिलेलं हे गीत--- जे पूर्वी रेडिओ पाकिस्तान आपल्याकडे दुपारी 2 ते अडीच ऐकू यायचं तेव्हा तिथे वरचेवर लागायचं.

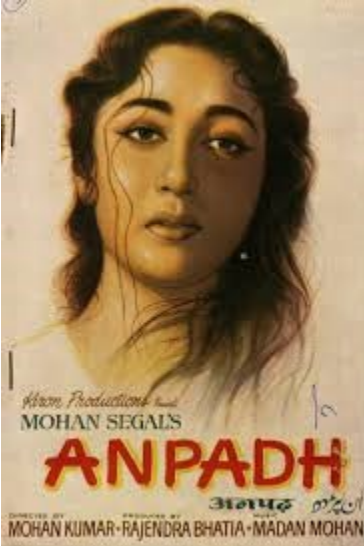
सुनो सुनो ऐ दुनियावालों बापूजीकी अमर कहानी..

गोकुळ अष्टमीला सतत ऐकू येणारं 'गोविंदा आला रे' हे गीतही त्यांचं अलिकडलं गीत आहे.

मदनमोहन यांना 'गजल-किंग' म्हटलं जायचं. 'अनपढ' हा चित्रपट 1962 चा. त्यातील गझल कधीच विसरता येणार नाही. राजा मेहदी अली खॉं यांचे शब्द लताने गायले आहेत.

है इसीमें प्यारकी आबरू, वो जफा करें मैं वफा करूं
जो वफा भी काम न आ सके, तो वोही कहे कि मैं क्या करूं...

मुझे गम भी उनका अजीज है, कि उन्हीं की दी हुई चीज है
यही गम है अब मेरी जिंदगी, इसे कैसे दिल से जुदा करूं...

---प्रियकराने कितीही अत्याचार (जफा) केले तरी मी (प्रेमिका) त्याच्याशीच निष्ठा (वफा) ठेवीन; यानंच प्रेम या भावनेची अब्रू राखली जाईल. माझ्या निष्ठेनंही तो खूष झाला नाही.. तर मी करायचं काय?...ते त्यानंच सांगावं!

---त्यानं दिलेल्या दुःखावरही मी प्रेमच करते; कारण ती त्याने 'दिलेली' गोष्ट आहे! आता हे दुःख हेच माझं जीवन आहे. त्या

सोबतच मी आयुष्य काढीन. त्याला हृदयाशी बाळगीन. त्यानं दिलेली ही 'भेट' मी हृदयापासून अलग कशी करू?

हिंदी चित्रपट-गीतं किंवा गझला हा संगीत म्हणून तर आपला ठेवा आहेच पण त्यात आपल्याला त्यावेळच्या समाजाचं, त्या काळाचं प्रतिबिंबही दिसतं. पन्नासच्या दशकात व साठच्या पूर्व-दशकात (किंवा सबंध दशकात म्हटलं तरी चालेल) समाज पुरुषप्रधानच होता. अजूनही त्यात फार बदल झाला आहे असं ठामपणे म्हणता येणार नाही. पण आपल्याकडे स्त्रीसमानतेचं लोण सत्तर च्या दशकापासून आलं. त्यापूर्वीची गाणी स्त्रीच्या समर्पणाची, स्त्रीच्या गौण भूमिकेचंच वर्णन करतात. प्रियकरानं केलेले अत्याचार सोसूनही ओठ बंद ठेवून त्याचीच पूजा करायची, हेच संस्कार त्यावेळी चित्रपट करत असत.

अपवादात्मक एक नायिका जुल्मी नायकाला त्याने केलेल्या अत्याचाराची (सितम) त्याला शिक्षा मिळावी असं मत व्यक्त करते.

यही दुआ है तुझको मिले सितम की सजा
जो मेरे दिल का है, वो हाल हो तेरे दिलका...

बेचैन करनेवाले, तू भी न चैन पाए
तेरी ही बेवफाई तुझको लहू रुलाए...

हे गीत 1955 च्या 'यास्मिन' चित्रपटासाठी जॉनिसार अख्तर यांनी लिहिलं होतं. ती गझल नव्हे, म्हणून इथे सविस्तर देत नाही. अपवाद म्हणूनच मुद्दाम दिलं आहे, या गीताचं श्रेय कवीसह लता व सी. रामचंद्र यांना जातं.

यापूर्वी सी.रामचंद्र यांनी 1953 च्या 'अनारकली'ची सुश्राव्य गाणीही दिली आहेत. हा संगीत प्रधान चित्रपटच होता. सुमारे 17-18 गाणी यात होती. माझ्या आठवणीप्रमाणे त्यातली एकच गझल होती.

मुहब्बत ऐसी धडकन है जो समझायी नहीं जाती
जुबों पर दिल की बेचैनी कभी लायी नहीं जाती...

---- प्रेम म्हणजे काय हे कधी कोणाला समजावता येतं का?
ते कधी शब्दात सांगता येतं का? ते हृदयात जागृत झालं की हृदय
कसं बेचैन होतं, याचं कधी वर्णन करता येतं का?

मेरे दिल ने बिछाए हैं ज सिजदे आज राहों में
किसीकी आरजू ऐसे तो ठुकरायी नहीं जाती...

---माझ्या हृदयानं (मनोमन मी) तुझ्या वाटेवर दंडवत (सिजदे)
घालते आहे; असं माझं भक्तिपूर्ण प्रेम, माझी विनंती, माझी इच्छा
तू ठोकू नकोस ना! आणि उपेक्षा करू नकोस!

अनारकलीची सर्व गाणी राजेंद्र कृष्ण यांनी लिहिली आहेत. अत्यंत गाजलेलं गीत म्हणजे 'ये जिंदगी उसीकी है, जो किसीका हो गया, प्यारही में खो गया...'

तीन डिसेंबर 1952 रोजी बिनाका गीतमाला चा पहिला कार्यक्रम त्यावेळच्या रेडिओ सिलोनवरून प्रसारित झाला होता: आणि डिसेंबर 1953 ला टॉपचं गाणं (म्हणजे पहिलंच टॉप गाणं) हा मान लताच्या याच गीताला मिळाला होता!

कवी न्याय शर्मा, हे कवी व लेखक तर होतेच पण त्यांनी 2/3 चित्रपटांची निर्मितीही केली होती. एक, 'अंजली' (1957) व दुसरा 'किनारे किनारे (1963). या दुसऱ्या चित्रपटात त्यांनीच लिहिलेली मुकेशनं गायलेली एक चांगली गझल आपल्याला दिली आहे. संगीतकार होते जयदेव!

जब गमे-इश्क सताता है तो हंस लेता हूं
हादसा याद ये आता है तो हंस लेता हूं...

मेरी उजडी हुई दुनिया में तमन्ना का चिराग
जब कोई आके जलाता है तो हंस लेता हूं...

कोई दावा नहीं, फरियाद नहीं तंज नहीं
रहम जब अपने पे आता है तो हंस लेता हूं...

-----न मिळालेल्या प्रीतीचं दुःख जेव्हा जास्त छळतं तेव्हा मी फक्त हसतो! (अति झालं की हसूच येतं ना?) प्रेमात पडण्याचा तो अपघात (हादसा, घटना) घडला आणि मला हसू येतं. माझं जीवन तर आता उद्ध्वस्त झालंय; त्यातही आशेचा दीपक किंवा एखादाच किरण कुणी आणला तरी मला फक्त हसावंसं वाटतं. कारण कशाचाच उपयोग नाही आता.आता माझा कुणावरच काही आरोप नाही, कुणाविरुद्ध काही तक्रार नाही; आणि मी हे उपरोधाने (तंज) म्हणत नाही. पण केव्हा केव्हा स्वतःबद्दलच करुणा मनात उत्पन्न होते, स्वतःचीच कीव येते, तेव्हाही मी फक्त हसतो, झालं!

वरील गझल पडद्यावर चेतन आनंद याने गायली आहे; व फिल्म चे दिग्दर्शनही त्याचेच होते.किनारे किनारे चे लीडिंग रोल कोणी केले होते माहीत आहे? देवानंद आणि मीनाकुमारी! त्यांचा हा एकत्र असा बहुधा एकमेव सिनेमा असावा.

आपल्या ओळखीच्या सर्व गायक-गायिकांनी गझला गाऊन आपल्याला उपकृत करून ठेवलं आहे! संगीतकारही यात सामील आहेत. उत्तम शब्द असले, तरी लोकांच्या लक्षात राहण्याच्या दृष्टीनं व लोकांच्या संपर्कात येण्यासाठी कवितेचं गाणं होणं फार गरजेचं असतं; निदान उपकारक असतं.

सगळेच संगीतकार गझलेच्या प्रेमात होते व आहेत. ओंकार प्रकाश नय्यर (आपले ओपी) यांनीही छान गझल बांधल्या आहेत; आश्चर्य वाटलं ना?

‘कल्पना’ हा चित्रपट 1960चा. पुण्याच्या बुधवार चौकात जुन्या ‘पॅरमाऊंट’ थिएटर मध्ये लागला होता. जानिसार अख्तरची ही गझल आशा भोसले ने गायली आहे, पडद्यावर सादर केली पद्मिनी या डान्सर-अभिनेत्रीने. अगदी ‘ममता’ चित्रपटातल्या सारखीच सिचुएशन! समोरही अशोककुमारच.

बेकसी हद से जब गुजर जाए
कोई ऐ दिल जिए कि मर जाए...

उनको जी भरके देख लेने दे
दिल की धडकन जरा ठहर जाए...

मेरे नग्मों से उनका दिल न दुखे
गम नहीं मुझपे जो गुजर जाए...

----दुःखाने सीमा ओलांडली तर काय करावं माणसानं?
तसंच जगत रहावं की मरण पत्करावं?

दुःख देणाराच जेव्हा समोर येतो, तेव्हाही तिला त्याला
दुखवायचं नाहीए! हे केवढं समर्पण!

तो इतक्या काळानंतर भेटला आहे, तर मनभरून त्याला पाहू तरी दे. पण प्रेमाच्या आवेगानं हृदय धडधडत राहिलं, तर त्याला पाहणार तरी कसं? तो तर माझं बैठकीतलं गाणं ऐकायला आला आहे; मग असं गाणं नको निवडायला की ज्यानं त्याचं मन दुखावलं जाईल.मी काय सहन केलं ते केलं. आता त्याची झळ त्याला नको पोहोचायला.

स्त्री आणि सोसणं हा त्याकाळचा रिवाजच होता. त्यामुळे अशोककुमार(चित्रपटात) काही न विचारता तिच्यासमोर पैसे फेकतो व निघून जातो...

मुख्य म्हणजे, 'कभी आर, कभी पार', किंवा 'उडे जब जब जुल्फे' बांधणारा ओपी नय्यर, जो 'रिदम-किंग' म्हणून ओळखला जातो, तो उत्तम गझलही बांधू शकतो! यालाच म्हणतात 'जीनियस'!!

या क्षणी आणखी एका 'जीनियस' ची आठवण झाली. सज्जाद हुसैन. हे एक अद्भुत रसायन होतं. मेंडोलिन हे फक्त साथीचं व लाईट म्युझिक साथीचं वाद्य. पण सज्जाद त्यावर क्लासिकल म्हणजे हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीत वाजवत असे. मैफलीही करत असे. वर्ष लक्षात नाही, पण पुण्याच्या 'सवाईगंधर्व महोत्सवात'

सज्जाद हुसैनचं मेंडोलिन-वादन मी पुढच्या रांगेत बसून ऐकलं आहे. सज्जाद ने फिल्म इंडस्ट्री मधे फक्त वीस वर्ष काढली व केवळ 14 हिंदी चित्रपटांना संगीत दिलं. पण त्याचं नाव अजरामर झालं आहे.

सुरैया ही अभिनेत्री व मधाळ आवाजाची गायिकासुद्धा होती. तिच्या आवाजात सज्जाद ने स्वरबद्ध केलेली ही गझल तुम्ही ऐकली असणारच. चित्रपटाचं नाव 'अठराशे सत्तावन्न' (1946)

गमे-आशियाना सताएगा कबतक

मुझे मेरा दिल यूं रुलाएगा कबतक...

बनाकर बिगाडे हैं घर तूने लाखों

फलक ये तमाशे दिखाएगा कबतक...

सितम आज करते हैं इन्सां पे इन्सां

तू इन्सां को इन्सां बनाएगा कबतक...

तेरी आज दुनिया जहन्नुम बनी है

तू शाने-खुदाई दिखाएगा कबतक...

1857 च्या विषयावर फिल्म आहे म्हणजे त्यात पुष्कळशा छोट्या लढाया, विनाश असंच चित्रण असणार. त्या अनुषंगानं कवीचे शब्द आले आहेत. कवी अगदी वेगळं नाव आहे—मोहन सिंग.

सुरैयाला घर (आशियाना) लुटलं गेल्याचं दुःख आहे. ती गातेय --ते दुःख मला कुठपर्यंत रडवणार आहे? फलक म्हणजे आकाश. हे आकाशा, म्हणजे हे ईश्वरा, अशी कितीतरी तूच वसवलेली घरं तू आता उजाड करून टाकतो आहेस. हा तमाशा केव्हापर्यंत दाखवणार आहेस आम्हाला?

आज माणूसच माणसावर अत्याचार (सितम) करतो आहे; तू माणसाला 'माणूस' कधी बनवणार आहेस? ही तू निर्मिलेली दुनिया म्हणजे आज एक स्मशान झालं आहे! तू तुझ्या दिव्यत्वाची शक्ती, प्रतिष्ठा कधी दाखवणार आता? तू तुझी इज्जत राख आणि हा समाज बदलवून टाक. या दुनियेला जहन्नुम नको तर जन्नत करून टाक!

असा या शेवटच्या दोन शेरांचा मतितार्थ आहे.

सुरैया जमाल शेख ही एक गुणी अभिनेत्री होती. (जन्म 15जून 1929) तिने बाल-कलाकार म्हणून आपल्या कारकीर्दीला सुरुवात केली. काही काळ मेहताब या नटीसाठी तिनं पार्श्वगायनही केलं. पण नंतर ती फक्त स्वतःसाठीच गायली, उसना आवाज दिला नाही. तिला 'मल्लिका-ए-हुस्न', 'मल्लिका-ए-तरनुम' आणि 'मल्लिका-ए-अदाकारी' अशा तीन किताबांनी गौरविण्यात आलं होतं. मदनमोहन यांनी प्रथम तिला 'ऑल इंडिया रेडिओ' साठी

संधी दिली व नंतर तिचा चित्रपट-प्रवास सुरू झाला होता. मदनमोहन, राज कपूर व राजू भारतन् हे तिचे शेजारी मित्र होते.

चित्रपटात तिनं सर्व नावाजलेल्या नटांबरोबर काम केलं यात राज कपूर, दिलिपकुमार, देवानंद ही बडी नावं होती. नर्गिस व मधुबाला याही तिच्या सहकलाकार होत्या. पण या सर्वांपेक्षा तिचं मानधन सर्वात जास्त असे! त्यावेळची ती Highest paid Artist होती. सुरैया व देवानंद यांचं प्रेम त्याकाळात खूप गाजलं होतं. दोघांचं एकमेकांवर खरं प्रेम होतं. दोघं कोर्ट-मैरेजही करणार होते. पण ऐनवेळी तिथे सुरैयाची आजी पोहोचली व लग्न थांबवलं. आजीचा ह्या आंतरधर्मीय विवाहाला कडाडून विरोध होता. यानंतर सुरैया दुःखी झाली व जन्मभर अविवाहित राहिली. 31 जानेवारी 2004 ला ती हे जग सोडून गेली. धर्मेद्र टीनएज पासून सुरैयाचा 'फॅन' होता. दिल्ली हा तिचा सिनेमा त्यानं चाळीस वेळा पाहिला, असं म्हणतात. तो नट म्हणून प्रसिद्ध पावल्यावर त्या दोघांची भेटही झाली होती. स्वतः सुरैया ग्रेगरी पेक या इंग्रजी नटाची चाहती होती. एकदा भारतात तो आला असतांना खास सुरैयाला भेटण्यासाठी तिच्या घरी आला होता!

त्या काळात गायक-गायिकांचीच नावं प्रसिद्ध व्हायची. संगीतकार मागे रहायचे व कवींना तर काहीच ओळख नव्हती. विविध भारतीवर फक्त गायक व संगीतकार कोण ते घोषित व्हायचं. याविरुद्ध आवाज उठवला तो साहिर लुधियानवी या शायरनं, की गाण्याचं एक तृतीयांश श्रेय तरी कवीचं असतं. या चळवळीनंतर कवींचं नावही घोषित केलं जाऊ लागलं. खरं तर कवी लिहितात म्हणून गायक गातात व प्रसिद्ध होतात. पण आपण डोळ्यावरच जास्त फिदा असतो. जे पडद्यावर दिसतं तेवढंच पाहतो. पडद्यामागची गुणवत्ता उपेक्षितच राहते.

महंमद रफी हे आजही लोकप्रिय असणारं एक नाव. त्याच्या गझला व गीतं लोकांना तोंडपाठ आहेत. साहिर लुधियानवी हेही शायरंमधलं असं एक नाव की लोक ज्याच्यावर अतोनात प्रेम करतात. हे दोघं आज आपल्यात नाहीत; पण त्यांची 'यादगार' निर्मिती तर आपल्याला अनेक प्रसंगात साथ देते. ही माणसं त्या रूपानं आपल्या आत्ताही जवळची आहेत, इथं उपस्थित आहेत असा भास होतो.

कभी खुद पे कभी हालात पे रोना आया
बात निकली तो हरइक बात पे रोना आया...

हम तो समझे थे कि हम भूल गए हैं उनको
क्या हुआ आज ये किस बात पे रोना आया...

किसलिये जीते हैं हम, किसके लिये जीते हैं
बारहा ऐसे सवालात पे रोना आया...

कौन रोता है किसी और की खातिर, ऐ दोस्त
सबको अपनीही किसी बात पे रोना आया...

‘हम दोनों’ (1961), साहिर, रफी आणि जयदेव हे त्रिकूट.
आपल्या मनाशी नेऊन ठेवली आहे ही गझल या तिघांनी.

कधी परिस्थितीवर नाराज होऊन डोळ्यात अश्रू येतात, तर
कधी वाटतं आपल्यावरच काही वेळ? आपणच कारणीभूत
आहोत या परिस्थितीला! असे दोन्ही विचार मनात येतात. अन्
अशा उदास वेळी कोणतीही गोष्ट आठवली तरी रडूच येतं.

यातील शेवटचा शेर वाचून उत्तर देऊ शकेल असा कोण आहे? फार फार प्रामाणिक असावं लागेल या प्रश्नाचं उत्तर द्यायला. दुसऱ्यासाठी कोण कधी रडतं? सर्वांना स्वतःचं दुःख आठवूनच रडू येत असतं. एक प्रसंग डोळ्यासमोर आणून

बघा; एखादी व्यक्ती गेली आहे व आपण तिथं उपस्थित असू, तर आपण त्या जागी (किंवा तिच्या जवळच्या व्यक्तीच्या जागी) स्वतःला कल्पून, मग आपला ताबा सुटतो! म्हणजे हे स्वतःसाठीच रडणं झालं ना? आपण हेही पाहतो, पती गेला असतांना पत्नी म्हणते, आता माझं कसं होणार? याचा अर्थही तोच झाला ना? माफ करा, फारच 'सत्य' उतरलं आहे; जे कटूही वाटतं. असो.

साहिरची दुसरी गझल मला आठवायची आहे; ज्यात साहिर, आशा भोसले व एन. दत्ता हे तिघे एकत्र आले आहेत. चित्रपट 'लाईट हाऊस'. 1958 साली प्रदर्शित झाला होता.

तंग आ चुके हैं कश्मकशे-जिंदगी से हम
ठुकरा न दे जहाँ को कहीं बेदिली से हम...

----जीवनातल्या संघर्षामुळे, या ओढाताणीमुळे आम्ही
अगदी जीवनाला विटून गेलो आहोत; नकोसं झालंय हे जीवन!
कंटाळून या विमनस्क अवस्थेत, वाटतं की सरळ या जगाला लाथ
मारून निघून जावं!

लो, आज हम ने तोड दिया रिश्ता-ए-उम्मीद
लो अब कभी गिला न करेंगे किसीसे हम...

----हे घ्या, आज आम्ही आशेचं नातं ही तोडून टाकलं! हेच
हवंय ना तुम्हाला? यापुढे आम्ही कुणाकडे कशाचीच याचना
करणार नाही; मग तर झालं?

हे कवीचं म्हणणं जगाला उद्देशून आहेच पण प्रेयसीलाही
त्याला हेच सांगायचंय. ‘मी प्रेमाची अपेक्षा करणार नाही, याचना
तर मुळीच नाही!

‘प्यासा’ या चित्रपटातही सर्व गाणी साहिरचीच आहेत.
नायक गुरुदत्त हा कवी दाखवला आहे. एका मुशायऱ्यात
(कविसंमेलनात) तो स्वतःची गझल गाऊन सादर करतो, असा
प्रसंग आहे.त्यावेळी तो हीच गझल सादर करतांना दाखविले
आहे.वरील दोन शेरासह आणखी एक शेर तो म्हणतो; तो असा-

हम गमजदा हैं लाये कहीं से खुशी के गीत
देंगे वोही जो पायेंगे इस जिंदगी से हम...

---- आम्ही दुःखी असतांना, शोकग्रस्त असतांना आम्हाला
आनंदाची गाणी कशी सुचणार? जे आम्हाला जीवनाने दिलं आहे,
तेच आम्ही इतरांना (आमच्या काव्यातून) देऊ शकू! आमच्या कडे
दुःख आलं तेच तर आम्ही गझलेत सजवून तुमच्यापुढे ठेवत
आहोत.

गुरुदत्तला महंमद रफीनं आवाज दिला आहे. रफीच्या
आवाजाची जादू काय वर्णावी? भावपूर्णता ही त्याची खासियत
होती! मला असं मात्र वाटतं, की त्यानं शम्मीकपूरची 'याहू' सारखी
गाणी गायला नको होती!

'प्यासा' चे संगीतकार होते सचिनदेव बर्मन. आशाने
गायलेल्या याच गझलेला एन.दत्ता यांनी चाल दिली होती दोन्ही
चाली उत्तमच आहेत.

साहिरची गीतं/ गझला आणखी एका संगीतकारां
अजरामर केल्या आहेत. संगीतकार रवीशंकर शर्मा. फिल्मी दुनियेत
फक्त रवी नावाने ओळखले जात, दिल्लीला जन्मलेले रवी 1950

मधे मुंबईत आले. संघर्षाच्या काळात मुंबईच्या फूटपाथवर व स्टेशनवर दिवस काढले! 1952 ला संगीतकार हेमंतकुमारची गाठ पडली. त्यांनी 'आनंदमठ' चित्रपटात 'वंदे मातरम्' या गाण्यात कोरसमधे गाण्याची संधी दिली. नंतर 1952 सालीच 'वचन' या चित्रपटाचं संगीत देण्याचं पहिलं काम रवी यांना मिळालं. साहिर व रवी यांची 'काजल' (1965) या चित्रपटातील ही गझल---

ये जुल्फ अगर खुलके बिखर जाए तो अच्छा
इस रातकी तकदीर संवर जाए तो अच्छा...

जिस तरह से थोड़ीसी तेरे साथ कटी है
बाकी भी उसीतरह गुजर जाए तो अच्छा...

वैसे तो तुम्ही ने मुझे बरबाद किया है
इल्जाम किसी और के सर जाए तो अच्छा...

यातील तिसरा शेर वेगळाच आहे ना?---तुझ्या प्रेमात पडल्यामुळे मी कामातून गेलो व बरबाद झालो, असं चांगल्या अर्थानं साहिरनं लिहिलं आहे. पण आपल्या प्रियतमेवर असा दोष येऊ नये असंही त्याला वाटतं.

रवीची अनेक गाणी गाजली. त्याने संगीत दिलेली 'निकाह'मधील गझल मात्र कधीच विसरता येणार नाही. गायिका होती सलमा आगा. त्याची एक झलक---

दिल के अरमों आसुओं में बह गए
हम वफा करके भी तनहा रह गए...

शायद उनका आखरी हो ये सितम
सोचकर ये हर सितम हम सह गए...

उत्तम संगीतकार कुठल्याही पद्धतीचं संगीत देऊ शकतो व कसबी गायक कुठल्याही गाण्याचं सोनं करू शकतो! ही गझल ओपी नय्यर यांनीच संगीतबद्ध केली आहे.; आणि जॉ निसार अख्तर यांनीच लिहिली आहे; पण आता गायक वेगळा आहे. (वर त्यांची नावं आली आहेत म्हणून 'यांनीच')

गायक आहे किशोरकुमार. हलकी-फुलकी गाणी व अंगविक्षेप तसेच यॉडलिंग साठी प्रसिद्ध किशोरला ही हलकी-फुलकीच गझल दिली गेली आहे. चित्रपट 'नया अंदाज' (1956)

प्रिय स्त्रियांबद्दल बोलणं हा जसा गझलेचा विषय आहे, तसाच, त्यांच्या विभ्रमांचे वर्णनही गझलेत येऊ शकते.

अपना तो जमाने में बस इतना फसाना है
कुछ हम भी दीवाने हैं, कुछ दि भी दीवाना है...

हम से तो कोई पूछे वो मस्त नजर क्या है
जीने का सहारा है. मरनेका बहाना है...

इन शोख हसीनों पर हम और लुटाए क्या
कुछ पास नहीं अपने, बस दिलका खजाना है...

भूलेसे कभी हम ने कातिल न कहा उनको
दिलजिनकी अदाओंका खामोश निशाना है...

----माझी कहाणी इतकीच की मी आणि माझं हृदय, आम्ही
दोघं 'वेडे'च आहोत! सौंदर्याचे वेडे!!

त्यांचे ते कटाक्ष? काय सांगू त्याबद्दल? ती मस्त नजर
पाहिल्यावर त्या अनुभवासाठी जगावं असं वाटतं; पण त्याच
कटाक्षानं आम्ही घायाळ होऊन मरण्याचं तेच एक कारणही होतं.
त्या नजरेमुळे आम्ही जगतोही आणि मरतोही!

या चंचल सुंदरींवर काय काय लुटून घावं? बाकी काही
नाहीए जवळ, फक्त हृदयाचा खजिना आहे; तोच देऊन टाकावा हेच
बरं!

अशीच एक 'तीऽ'. तिचे विभ्रम पाहून आम्ही तिच्यावर
'मरतोच' आहोत; ती आपल्या अदांनी आमच्या हृदयाला सतत
जखमी करते आहे; तरीही तिला आम्ही कधी 'खुनी' (कातिल)
म्हटलं नाही! उलट 'मरायला' सज्जच आहोत.

हिंदी व उर्दू गाणी / गझला यांनी आपलं वर्षानुवर्षे मनोरंजन केलं हे तर खरंच. पण तेवढ्यापुरतंच आपल्या जीवनात त्यांचं स्थान आहे, असं मानणं साफ चुकीचं आहे. त्यांनी आपल्याला भाषेची गोडी लावली. साहित्यातील काव्य ही सर्वात अवघड पण संवेदनशील शाखा त्याकडे आकृष्ट केलं. उर्दू ज्यांची मातृभाषा नाही, त्यांना ती कशी, कुठून शिकता येईल, अशी ओढ लावली. माझा उर्दू भाषेकडील प्रवास असाच सुरू झाला होता. गाणी ऐकूनच साहिर, शकील इत्यादि कवींशी परिचय झाला. मग त्यांची गाण्यांखेरीज इतर शायरी कोणत्या पुस्तकात मिळेल याचा शोध घेतला. त्यानंतर पुण्यात एक-दोन पुस्तके मिळाल्यावर दिल्लीच्या 'हिंद पॉकेट बुक्स' व 'राजपाल अँड सन्स' या दुकानांचे पत्ते मिळाले. मग काय? सर्व शायरांच्या पुस्तकाचा ओघ सुरू झाला. रतीबच म्हणा ना! त्या पुस्तकांत कठीण शब्दांचे अर्थही दिलेले असायचे. अशी शायरीची मेजवानी सुरू झाली. ती भूक आजही

तशीच आहे. पुस्तकांचा 'बकासूर' होणं, हे प्रशंसेचंच बिरूद म्हणावं लागेल, नाही का? तर अशा ह्या गाण्यांचं आपल्या जीवनात महत्त्वाचं स्थान आहे. ज्या काळात इतर माध्यमं नव्हती

तेव्हा 'रेडिओ सिलोन' हा आमचा सखा होता. पुढे विविधभारती आलं. आता तर खूप स्टेशन्स आली. हिंदी (व इतर भाषिकही) गाण्यांमुळेच हे घडलं आहे.

हे सर्व मी माझ्यापुरतंच सांगत नाही तर अगदी आजची पिढीसुद्धा गझलेकडे आकर्षित झालेली आहे. उर्दूचे क्लासेस आहेत का? कुठे आहेत? तुम्ही शिकवाल का? अशा तऱ्हेचे प्रश्न आज ही पिढी विचारते आहे, हे किती आश्वासक आहे! माणसा-माणसांना भाषा जवळ आणते म्हणतात; हे घडतांना आज मी प्रत्यक्ष अनुभवते आहे. ही हिंदी चित्रपटांची, त्यातील शायरांची, संगीतकारांची देणगी आहे, यात शंकाच नाही.

पुन्हा जरा गझलेकडे वळू. 1936 मध्ये 'जीवन नैया' चित्रपट आला होता. त्याच संगीत सरस्वतीदेवी यांचं होतं. चित्रपटात एक गझल अशोककुमारने गायली होती. शब्द सर्वांना परिचित आहेत!

कोई हमदम न रहा, कोई सहारा न रहा
हम किसीके न रहे, कोई हमारा न रहा...

(या गझलेचे शब्द कोणी मिळवून देऊ शकलं तर मी त्यांची ऋणी राहीन)

यापुढचे दोन शेर त्या चित्रपटात आहेत. पण त्याचे शब्द नीट कळत नाहीत. ती जुन्या रेकॉर्डिंगची मर्यादा आहे. पुढे 1961 च्या 'झुमरू' या चित्रपटात ह्याच गझलेचा मतला तसाच ठेवून पुढील शेर मजरूह सुलतानपुरीने लिहिले आहेत व किशोरकुमारने ती गायली आहे. अशोककुमार ने गायलेल्या त्यावेळच्या गझलेचे कवी होते, जे.एस. कश्यप.

उर्दू गझलकारांची अशी प्रथा आहे की एखाद्या प्रसिद्ध कवीची गझलेची ओळ, आहे तशीच घेऊन इतर कवी त्याच वृत्तात आपापली रचना करतात. तशा लिहिलेल्या गझलेला 'तरही गझल' असे म्हणतात. तरही गझलांचे वेगळे मुशायरे देखील होतात. जाहीरपणे एखादी ओळ दिली जात असल्यामुळे नवीन

येणाच्या गझलांवर वाडमयचौर्याचा आरोप वगैरे होत नाही. नव्याने गझललेखन करणाऱ्यांना ही प्रथा मार्गदर्शकच ठरते.

मजरूहने दिग्दर्शकाच्या सांगण्यावरूनच हे केलं असणार.
ती गझल अशी—

मतला तोच आहे. पुढील शेर...

शाम तनहाई की है आएगी मंजिल कैसे
जो मुझे राह दिखाए वोही तारा न रहा...

ऐ नजारों, ना हंसो मिल न सकूंगा तुमसे
वो मेरे हो न सके, मैं भी तुम्हारा न रहा...

क्या बताऊं मैं कहीं यूं ही चला जाता हूं
जो मुझे फिर से बुला ले, वो इशारा न रहा...

----कोणीच साथी राहिला नाही. हमदमचा सूक्ष्म अर्थ आहे, दम (प्राण) असेपर्यंत जो साथ सोडणार नाही असा मित्र. नुसतं 'कोई साथी न रहा' असं म्हटलेलं नाही. प्रेमाचे बंध तुटलेत, हे पहिल्या शेरावरून स्पष्ट होत आहे.

तनहाई ची साथ! एकटेपणात कितीही चाललं तरी इच्छित ठिकाण मिळणार का? कारण रस्ता दाखवणारा ताराच तुटून गेला आहे, प्रकाश हरपला आहे. सृष्टीची लोभस रूपं जणू उपहासाने हसताहेत! कारण 'ती' दुरावली आहे. आता मी (भरकटत) कुठे

चाललो आहे कोणास ठाऊक. मला इशारा करून मागे बोलावेल
असं आता कोणीच राहिलं नाही...

‘मेहंदी’ नामक एक चित्रपट 1958 ला आला होता. त्यात
नायिका होती जयश्री. तिच्यावर चित्रित झालेली एक गझल
लोकप्रिय झाली होती. कवी खुमार बाराबंकवी आणि संगीत रवी
यांचं होत.

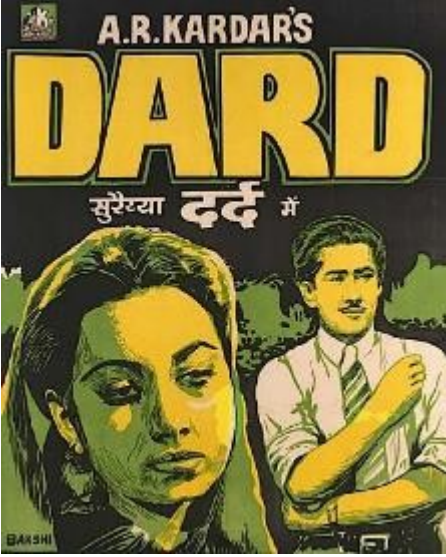
त्यातले काही शेर...

अपने किये पे कोई पशेमान हो गया
लो आज मेरी मौतका सामान हो गया...

आखिरको रंग लाई मेरी बेगुनाहियों
मुझको सता के वो भी परेशान हो गया...

----माझा प्रेमी स्वतःच्या केलेल्या कृत्यामुळे आज
लज्जित झालेला आहे. त्याला आपली चूक कळली आहे. आता
माझ्या मृत्यूची तयारी झालीच म्हणायची. (बहुधा हिला फसवून तो
‘दुसरी’कडे गेला असावा, व नंतर त्याला चूक उमगली
असावी...पण आता तिला प्रेमाचीच काय, जगण्याचीही इच्छा

उरली नाही.) माझ्या निर्दोषत्वाचं (बेगुनाही) चं फळ मला मिळालं;
की मला त्रास देऊन आता तोही व्याकूळ (पेशान) अवस्थेत आहे.

मी पुन्हा एकदा
मागील काळात जाणार
आहे. 'दर्द' हा 1947
चा चित्रपट. नायिका
विरहानं व्याकूळ आहे;
व प्रेमीला येण्याविषयी
बहुधा पत्र लिहित
आहे...(ती स्वतःच
गात आहे...)

अफसाना लिख रही हूं दिले-बेकरारका
आंखों में रंग भर के तेरे इन्तजार का...

जब तू नहीं तो कुछ भी नहीं है बहार में
दिल चाहता है मुंह भी, न देखूं बहार का...

आजा कि अब तो आंख में आंसू भी आ गये
सागर छलक रहा है, सब्रो-करार का...

शकील आणि नौशाद यांनी ही गझल साकार केली आहे. गायिका आहे उमादेवी; म्हणजे नंतरची टुणटुण! तिचा लड्डपणा व तिची आगा /जॉनी वॉकर बरोबर ची विनोदी कामं आपल्या लक्षात असतात. तीच सुंदर व अभिनयकुशल उमादेवी उत्तम गात असे. ती या चित्रपटात पाहायला मिळेल.

मी पुन्हा पुन्हा मागील काळात जाते, यावरून स्पष्टच आहे, की सिने-संगीताला जे वैभव आधीच्या काळात होतं ते पुढे कमी होत गेलं; व 1980 च्या दशकात तर चित्रपटातून गझल जवळजवळ गायब झाली. कुठल्याही साहित्यामध्ये समाजाचं व त्या त्या काळाचं प्रतिबिंब व प्रभाव असतोच. त्यामुळे स्त्री-भूमिकांना- नायिकांना-पुढे पुढे दुय्यम स्थान मिळत गेलं. मंदर इंडिया 1957 ला आला होता. त्यानंतर हळूहळू नायिकाप्रधान कथा, बंद झाल्या असं नाही, पण नक्कीच खूप कमी झाल्या. याचा पूर्ण परिणाम 1970 च्या पहिल्याच दशकात ठळकपणे दिसू लागला. 1973 ला 'जंजीर' व 1975 ला तर डबल धमाका झाला आधी 'दीवार' आणि नंतर 'शोले'! असे कथाप्रधान व पुरुषप्रधान चित्रपट आले व 'अँग्री यंग मॅन'ला लोकांनी डोक्यावर घेतलं. ऍक्शन-पट गल्ला गोळा करू लागले! त्यात समाज व 'सिस्टीम' यातील समस्यांना तोंड फुटलं. राग, सूड, बदला, हत्या याभोवती चित्रपट-कथा फिरू लागल्या. स्त्री आणि स्त्रीच्या हळुवार भावनांना

फारशी जागा उरली नाही. मग प्रेम, विरह, मीलन हे विषयच नव्हते, तर गाणी तरी कशी व कुठे घालणार? 1960 ला मुघले-आझम व 1972 मध्ये पाकीजा हे चित्रपट प्रदर्शित झाले. हे नायिका प्रधान होते; पण हे बरेच आधीपासून तयार होत असलेले व रखडलेले चित्रपट होते.

चित्रपटांमध्ये गझलांचं प्रमाण कमी झालं तरी गझलांचा चाहता वर्ग खूप मोठा होता.त्यांनी शोध लावला होता! सत्तरच्या आसपासच आपल्याकडे 'मेहदीहसन' व थोडं नंतर 'गुलाम अली' यांचा काळ सुरू झाला. त्याच सुमारास जगजीतसिंग-चित्रासिंग त्याच बरोबर पंकज उधास, राजेंद्र-नीना मेहता, असे कित्येक गजल-गायक लोकप्रिय झाले. त्यांच्या कॅसेट्स (व नंतर सीडीज्) दिवाणखान्यात वाजू लागल्या. पण हे सर्व चित्रपटाबाहेरचं संगीत होतं. तसं आपल्याकडे मेहदीहसन पूर्वीही बेगम अख्तर यांना रसिक ऐकतच होते. पण एक खरं की गजला चित्रपटातून चित्रपटाबाहेर गेल्या. अपवाद म्हणून कधी कधी एखाद्या चित्रपटात गजल आपलं अस्तित्व दाखवून जाते!

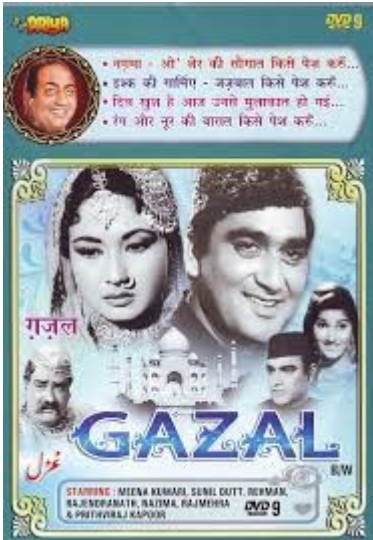
‘गजल’ नावाचाच एक चित्रपट 1964 मध्ये आला होता. त्यात नायक (सुनील दत्त) शायर दाखवला होता. त्यामुळे चित्रपटात बऱ्याच गजला होत्या.

इश्क के गर्म ये जज्बात किसे पेश करूं
ये सुलगते हुए दिनरात किसे पेश करूं...

हुस्न और हुस्न का हर राज है पर्दे में अभी
अपनी नजरों से शिकायात किसे पेश करूं...

तेरी आवाज की जादू ने जगाया है जिन्हें
वो तसव्वुर वो खयालात किसे पेश करूं...

कोई हमराज तो पाऊं कोई हमदम तो मिले
दिलकी धडकन के इशारात किसे पेश करूं...

साहिर-मदनमोहन आणि रफी या तिघांनी साकारलेली ही गजल अत्यंत सुमधुर आहे.

----- मन प्रेमासाठी तळमळतंय. मनातल्या उद्दीपित भावनाचं वर्णन कोणाला सांगू? दिवस-रात्र

मनात जणू आग पटते आहे, काय करू त्या धगधगत्या क्षणांचं?

अजून ती भेटली नाही; फक्त तिच्या आवाजाशी ओळख झाली आहे. तुसता आवाज ऐकून माझ्या मनात जागे झालेले विचार, कल्पना मी कोणाला सांगाय्यात? कोणी मित्र, कोणी साथी कोणी जिवाला जीव देणारी 'ती' तर मिळू दे; नाहीतर माझ्या हृदयाची ही स्पंदनं कोणाशी हितगूज करणार?

हीच गजल लतानं मीनाकुमारीसाठीही गायली आहे.

पण अशी 'ती' त्याला लौकरच भेटली आणि 'गजल' मधे रफीनं आणखी एक गजल गायली. आनंदी मूडची!

दिल खुश है, आज उनसे मुलाकात हो गई
गो दूरही से बात हुई, बात हो गई....

जी चाहता है मान ही लें अब खुदा को हम
जिसका यकीं न था वो करामात हो गई...

----फार खुशीत आहे मी आज. कारण ती भेटली आणि, दुरून का होईना, तिच्याशी बोलणं झालं! आता मला वाटतं मी देवावर श्रद्धा ठेवायला हवी; पाहा ना, जो कधी घडेल असं वाटलं नव्हतं, तो चमत्कार आज घडून आला आहे!

1963 ला 'मुझे जीने दो' या चित्रपटात एक मुजरा- गजल होती; साहिर व संगीतकार जयदेव पुन्हा एकत्र होते!

रात भी है कुछ भीगी भीगी चाँद भी है कुछ मद्धम मद्धम
तुम आओ तो आँखें खोलें सोयी हुई पायल की छम छम...

मुजरा-गजल म्हटलं की ज्या एका गझलेपुढे इतर मुजरा-
गीतं फिकी वाटतील अशी एकमेव गझल आठवते ती मात्र 1972
साली आलेल्या बहुचर्चित 'पाकीजा' मधली आहे...

यूं ही कोई मिल गया था सरे-राह चलते चलते
वहीं थम के रह गई है मेरी रात ढलते ढलते...

जो कही गई न मुझ से, वो जमाना कह रहा है
कि फसाना बन गई है मेरी बात टलते टलते...

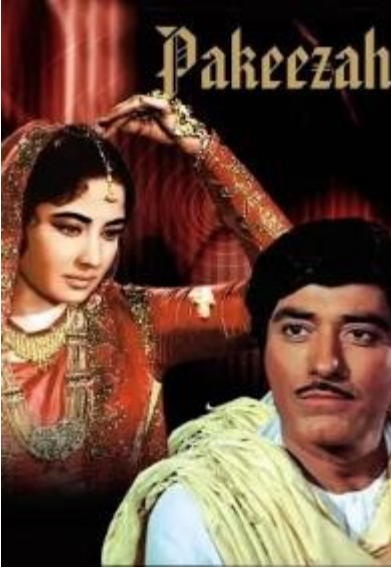
शबे-इन्तजार आखिर कभी होगी मुख्तसर भी
ये चिराग बुझ रहे हैं मेरे साथ जलते जलते...

----जीवनाची वाट चालता चालता असंच कोणीतरी ओझरतं
भेटून जातं, की ती व्यक्ती दृष्टीआड झाली तरी तो क्षण जणू
थबकूनच राहतो. काळ पुढे सरकतच नाही...पुढची वाटही तिथेच
थांबते...

--- मी जे बोलू शकले नाही, ते आता लोक बोलताहेत...मी
बदलले आहे, माझ्या जीवनात प्रेम उदयाला आलं, जे मी न बोलता

लोकांना समजलंय...म्हणून त्यावर आता ते स्वतःच्या मनाच्या कथाण्या रचून इतरांना सांगत आहेत.

----मी त्या अज्ञात व्यक्तीची उत्कंठतेने वाट बघतेय... ही इंताजारची रात्र कधीतरी लहान (मुख्तसर) होईलच! असं मला वाटतंय कारण माइयाबरोबर रात्र जागवणारे हे दीपकही आता एक एक करून विझू लागले आहेत... ही विरहाची रात्र संपत आलीय... जलते जलते..दीपक जळताहेत व सोबत जीवही जळतो आहे...

पाकीजा हे कमाल अमरोहीचं स्वप्न होतं असं म्हणतात. संपूर्ण चित्रपट व त्यातील हे गाणं तर स्वप्नं पडावं तसंच चित्रित केलं आहे.संगीत गुलाम मोहंमद यांचं होतं.

चलते चलते... ह्या गझलेचे कवी आहेत, सय्यद अख्तर हुसैन रिज्वी! परिचित नाही

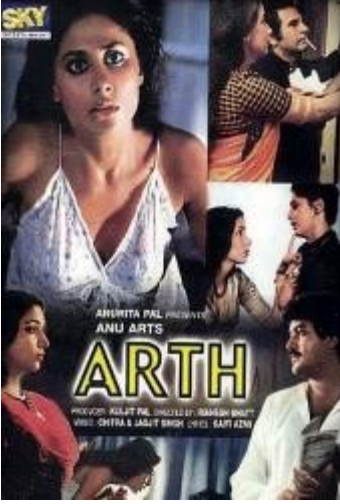
ना वाटत? हेच ते आपले कैफी आजमी. चित्रपट गीतं आणि उर्दू शायरी या दोहोंना एकजीव करण्यात कैफींचा वाटा फार मोठा होता. त्यांचीच 'अर्थ' या चित्रपटातली गझल 1983 मध्ये आली व खूपच गाजली. संगीतकार व गायक होते जगजीतसिंग! राजकिरण व शबाना आजमी यांच्यावर चित्रित झाली होती.

तुम इतना जो मुस्करा रहे हो
क्या गम है जिसको छुपा रहे हो...

आंखों में नमी, हंसी लबों पर
क्या हाल है क्या दिखा रहे हो...

बन जाएंगे जहर, पीते पीते
ये अशक जो पीते जा रहे हो...

----तू इतकं हसते आहेस! छान आहे; पण या मागे काही दुःख दडलंय; निश्चितच! ते लपविण्यासाठीच हसते आहेस ना? कारण ओठ हसत असले तरी तुझे डोळे ओले आहेत! परिस्थिती वेगळी आहे अन् तू वेगळीच भासवते आहेस! तू अश्रू रोखते आहेस, गिळून टाकते आहेस; पण पिता पिता त्या अश्रूंचं विष बनलं तर?...नको; नको इतका अन्याय स्वतःवर करूस!!

पूर्वीच्या स्त्रियांप्रमाणे ‘अर्थ’ ची नायिका उपेक्षा सहन करते; पण ती तिथेच थांबत नाही, तर शेवटी ‘बेवफा’ नायकाला ती सोडून जाते व स्वतःचं कर्तृत्व सिद्ध करते. हा समाजातला बदल या चित्रपटानं अधोरेखित केला होता, ही स्त्रीच्या आत्मभानाचीच खूण होती.

गझलांबरोबरचा हा प्रवास संपतच नाहीए. प्रत्येकवेळी नवीनवी (पण जुनीच) गझल डोकं वर काढते. जणू विचारते, ‘मला विसरलीस?’ विसरले कुणालाच नाही! असं सांगावंसं वाटतं. आत्ता बहादुरशाहा जफर च्या गझलेनं मला हेच विचारलं. ब्रिटिश राज्य येण्यापूर्वीचा, जफर हा शेवटचा दिल्लीचा बादशहा. इंग्रजांनी याला कैद करून अंदमानला ठेवायचं होतं; पण वाटेतच रंगून ला त्याचे प्राण विझले. 1960 मध्ये त्याच्या जीवनावर चित्रपट निघाला होता. त्यातली ही गझल...तिची झलक...

न किसीकी आंख का नूर हूं, न किसी के दिल का करार हूं
जो किसी के काम न आ सके मैं वो एक मुश्ते-गुबार हूं...

मेरा रंग-रूप बिगड गया, मेरा यार मुझ से बिछड गया
जो चमन खिजां से उजड गया मैं उसीकी फस्ले-बहार हूं...

गझलेत प्रतीकं वापरलेली भाषा असते. लपलेला अर्थ
रसिकानं शोधायचा असतो.

-----मी कोणाच्याच डोळ्यातला प्रकाश नाही, असा शब्दशः
अर्थ न काढता यातून कवीला काय सांगायचं आहे, ते बघायचं. मी
आता कोणालाच नको आहे; माझ्यावर प्रेम करणारं कोणीही
नाहीए. कोणाच्या कसल्याही उपयोगाला न येणारी अशी मूठभर
धूळ (मुशते-गुबार) आहे मी!

----मी राजा होतो; पण आता ते रंग-रूप बिघडून गेलं. (यार
म्हणजे इथे) माझा देश माझ्यापासून दुरावला. दिल्ली दुरावली. जी
एकेकाळी बगीचासारखी प्रसन्न होती, त्या उजाड झालेल्या
बगीचाची मी बहार आहे; संपलेला वसंत आहे.

एस. एन. त्रिपाठी या संगीतकारानं या गझलेची 'धुन'
बनविली होती. अशी गाणी मनातून कधी जातात का? याच
संगीतकाराचं एक गीत 'जरा सामने तो आओ छलिये, छुप छुप
छलने में क्या राज है। यूं छुप ना सकेगा परमात्मा, मेरी आत्मा की
ये आवाज है'॥ हे खूप गाजलं होतं.(चित्रपट जनम जनम के फेरे)
बिनाका च्या 1957 चा बिगुल या गाण्यासाठी वाजला होता!

जास्त करून पौराणिक चित्रपट करणाऱ्या या संगीतकारानं 'लाल कीला' चं संगीत देऊन आपली ताकद दाखवून दिली होती.

एक लक्षात येतंय् की, इतक्या संगीतकारांनी, इतक्या भावपूर्ण व लोकप्रिय गझला दिल्या, पण बिनाका गीतमाला (1952 ते 2000!!) मधे एकदाही एखाद्या गझलेला 'चोटी का स्थान' मिळालं नाही. असं का बरं झालं असावं? हा संशोधनाचा विषय आहे. मला असं वाटतं की गझल असं नाव उच्चारताच 'आम्हाला नाही त्यातलं कळत' अशीच पुष्कळ लोकांची प्रतिक्रिया असते.

एक गोष्ट मान्य आहे की गझलेत (फक्त चित्रपटातील गझलांबद्दल मी म्हणत आहे) हिंदी बरोबरच उर्दू शब्द येतात. लोक त्या शब्दांच्या अर्थाचा पाठपुरावा करण्याच्या भानगडीतच पडत नाहीत व गझलेपासून दूर राहतात. साधे हिंदीही लोकांना परके वाटते. 'मधुमती' मधील एका गाण्याबद्दल मला एका सुजाण व्यक्तीनं विचारलं होतं,

जंगल में मोर नाचा किसीने न देखा

हम जो थोड़ीसी पी के जरा झूमे, हाए रे सब ने देखा...

इथे मोराचा, जंगलाचा संबंधच काय? मी त्यांना संदर्भासहित स्पष्टीकरण दिलं. सांगायचा मुद्दा हा की आपण हिंदी भाषेपासून दूर राहतो, तिथं उर्दू ची काय कथा!

उर्दू गझल फारसी भाषेतून इराण मधून आपल्याकडे सुमारे 250 वर्षांपूर्वी हिंदुस्थानात आली.

गझलेच्या आशय-सौंदर्यामुळे व रचना-सौंदर्यामुळे ती बऱ्याच भाषांमधून लिहिली जाऊ लागली. गुजराथी भाषेत गझल मराठीच्या आधीच लिहिली गेली आहे.

उर्दू गझलच काय पण मराठीत 50 वर्षांपूर्वी गझल आली, कविश्रेष्ठ सुरेश भट यांनी आणली; त्याबाबतही 'आम्हाला कळत नाही' असं लोक म्हणतात, याचं आश्चर्यच नाही तर खेदही वाटतो.

सध्या मराठी गझलचा प्रसार व प्रचार अधिक प्रमाणात होऊ लागला आहे; पण तरीही गझलप्रेमींचा गट मर्यादितच आहे असं म्हणावं लागेल. कवी मात्र मराठी गझलेकडे आकर्षित झाले आहेत व चांगले लिहिणारेही निर्माण होत आहेत, ही आशादायक बाब आहे. विस्तारभयास्तव अनेक गझलकार, संगीतकार यांना स्थान देणं या लेखात शक्य झालं नाही, याची नोंद घ्यावी. तसेच सर्व कवी, संगीतकार, गायक यांचा उल्लेख मी 'एकेरी' नावाने केला

आहे; याचे कारण फक्त त्यांच्याबद्दल असलेली जवळीक हे आहे.
(प्रत्यक्ष कोणाचीही ओळख नसतांना जवळीक! हा एक पॅरॅडॉक्स!)
आपल्या जीवनात आनंद निर्माण करणारांचा अवमान करण्याचा
विचार तरी आपण करू का?

हे विषयांतर नाही तर भाषा-अंतर झालं; पण गडगलांतर
नक्कीच नाही. या लेखात

अजून खूप लिहिता येईल, पण ते आता पुढच्या
लेखात...तोवर...

फिर बहारें आएंगी फिर गुल खिलेंगे
बुलबुलें फिर गाएंगी हम फिर मिलेंगे...

--संगीता जोशी

9665095653

sanjoshi729@gmail.com

गझलकारा संगीता जोशी

परिचय—

मराठीतील पहिली महिला-गझलकार.

मराठीतील प्रसिद्ध कवयित्री; गझललेखनात विशेष नाव प्राप्त.

तिसरे अखिल भारतीय मराठी गझल संमेलन

अमरावती येथे फेब्रुवारी 2004 मध्ये संपन्न झाले;

त्याचे अध्यक्षपद भूषविले.

देवगड, सिंधुदुर्ग, येथे जिल्हास्तरीय कॉलेज-विद्यार्थी संमेलन झाले; तेथे प्रमुख वक्ता. इतर अनेक कार्यक्रमात अध्यक्ष/ प्रमुख वक्ता.

विश्वसाहित्य संमेलन सिंगापूर येथे पार पडले; तेथे निमंत्रित कवयित्री म्हणून सहभाग.

काव्यसंग्रहः 1. म्युझिका—दोन आवृत्या—1986 व 2003. प्रस्तावनाः व.पु काळे; प्रकाशकः सुगावा प्रकाशन पुणे; वाडमयसेवा प्रकाशन, नाशिक.

2. वेदना-संवेदना—1997; प्रस्तावना—प्रा. शंकर वैद्य.

3.चांदणे उन्हातले—2004; अभिप्राय---प्रिं. मुरलीधर जावडेकर.

4. मराठी गझल—2007; अभिव्यक्ति प्रकाशन, नवी मुंबई. संपादन—डॉ.राम पंडित.

5.ती भेटते नव्याने—2011; संवेदना प्रकाशन, पुणे. (या पुस्तकाचे प्रकाशन सिंगापूर येथे अखिल भारतीय साहित्य महामंडळाच्या अध्यक्षशा मा. उषा तांबे यांचे हस्ते झाले.)

6. नेऽ कुठेही वादळा---2014; स्वप्रकाशित. वरीलपैकी पहिल्या दोन संग्रहात गझलांसह कवितांचाही समावेश आहे; तर पुढील चार हे गझलसंग्रह आहेत.

इतर पुस्तके---

गजल कागजपर---2017; स्वलिखित साठ उर्दू गझलांचा संग्रह ;
असबाक प्रकाशन, पुणे.

उर्दू शायरीचा आस्वाद भाग 1 आणि भाग 2----उर्दू शायरीसंबंधी विविध ललित लेखांचे संग्रह.

2014. स्वप्रकाशित. पुनर्मुद्रण 2015 .

नजराणा शायरीचा---1994, 1998, 2010--स्नेहल प्रकाशन, पुणे. मीर, गालिब पासून आधुनिक शायरांपर्यंत विविध अशा 1000 पेक्षा अधिक शेर निवडून त्यांचा मराठी अर्थ लेखिकेने दिला आहे. अशा प्रकारचे हे पहिलेच पुस्तक असून त्याच्या तीन आवृत्या निघाल्या आहेत.

छंदोमयी कविता-गझल----2016. कवितेचे/गझलेचे विविध छंद व त्यांची उदाहरणे यांचे विवेचन व विश्लेषण. या पुस्तकात गझलेसंबंधी सर्वकाही मिळेल.

नजराणा शायरीचा --भाग 2"... 1100 उर्दू शेरांचे मराठी अर्थ सांगणारे

पुस्तक स्नेहल प्रकाशन तर्फे 31 जानेवारी 2021 ला प्रसिद्ध

अभ्यास-मंडळ मार्गदर्शक—1999. गार्ड टु स्टडी-सर्कल या

आध्यात्मिक इंग्रजी पुस्तकाचे मराठी भाषांतर.

Shirdi che SaiBaba— डॉ. गवाणकर लिखित 'शिर्डीचे साईबाबा' या मराठी पुस्तकाचे इंग्रजी भाषांतर.

ई-पुस्तके---esahity.com---या वेबसाईटवर उपलब्ध आहेत.ती

विनामूल्य डाऊनलोड करता येतात. त्यांची यादी वेगळी दिली आहे

पुरस्कार---

नवरत्न पुरस्कार ,पुणे

रंगतसंगत प्रतिष्ठान, पुणे तर्फे 'भाऊसाहेब पाटणकर पुरस्कार.

शब्दांकुर पुरस्कार, अकोला येथून चांदणे उन्हातले या संग्रहास.

गझलगौरव पुरस्कार 2014, उदयदादा लाड यांचे तर्फे.

गझलरत्न 2016, गझलांकित प्रतिष्ठान तर्फे.

भा.रा. तांबे पुरस्कार 2016, महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे तर्फे.

सोनइंदर पुरस्कार 2018, सोनइंदर प्रतिष्ठानतर्फे.

काव्ययोगिनी पुरस्कार 2019, साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळातर्फे.

म.सा. प. कोथरूड तर्फे 'स्वामी' या कथेस प्रथम पुरस्कार.अनेक कथा

मान्यवरांचे आशिर्वाद---

काही नावे—कुसुमाग्रज, राजकवी यशवंत, पु.ल. देशपांडे,
पं.भीमसेन जोशी, सुरेश भट, गं.ना. जोगळेकर इत्यादि.

संगीत संयोग

*अनेक मान्यवर संगीतकारांनी रचना स्वरबद्ध केल्या व गायल्या
अथवा गाऊन घेतल्या.

प्रमुख नावे—भीमराव पांचाळे, पं. संजीव अभ्यंकर, यशवंत देव,
श्रीधर फडके, राजेश उमाळे, शरद करमरकर इ.

*अभीनेत्री मीनाक्षी शेषाद्री च्या अल्बमसाठी गीतलेखन.

स्वलिखित गझलांची सीडी.---संगीत आशिष मुजुमदार.

याशिवाय---

*अनेकांनी रचना गायिल्या; अनेक कॅसेट व सीडींमधून रचना समाविष्ट; अनेक कविसंमेलनात व अखिल भारतीय साहित्य संमेलनात निमंत्रित म्हणून सहभाग.

*अनेक कथा , कविता, गझला दिवाळी अंकांमधून व मासिकांमधून प्रसिद्ध.

*आकाशवाणी च्या AIR-64 या नियमानुसार मान्यताप्राप्त कवयित्री.

*'गझलरंग' हा स्वतःच्या कवितांचा कार्यक्रम विविध ठिकाणी, मंडळात सादर.

*टीव्ही साठी शीर्षकगीत, मालिकेसाठी संवादलेखन इ.

*'विवेक' या हिंदी मासिकात उर्दू शायरीसंबंधी सदर-लेखन.

इतर—

जन्म-8 मे 1941. धुळे, महाराष्ट्र.

शिक्षण- B.Sc. B. Ed. ; पुणे येथे आबासाहेब अत्रे प्रशालेत विज्ञान व गणित विषयांचे अध्यापन.

पुणे महानगरपालिका—आदर्श शिक्षक पुरस्कार

पुणे जिल्हा-आदर्श शिक्षक पुरस्कार

जैन संघटना— आदर्श शिक्षक पुरस्कार.

पत्ता—ए-1, भूषण अपार्टमेंट, शाहू कॉलनी, लेन नं. 1, 11/2 कर्वेनगर, पुणे 411052.

मोबाईल नं. 9665095653 ; 7722006363; ई-मेल:

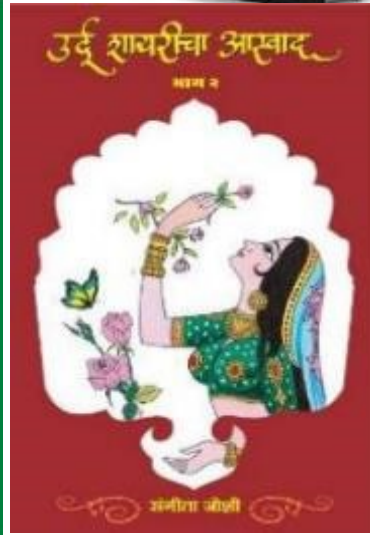
sanjoshi729@gmail.com

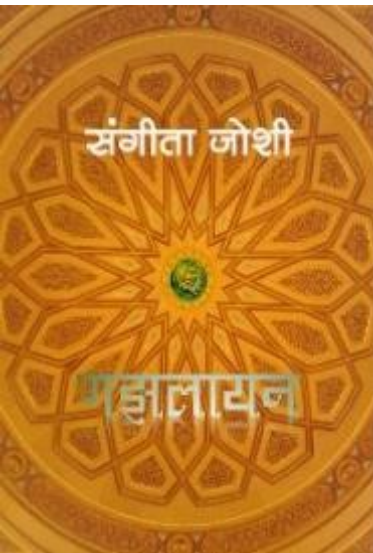
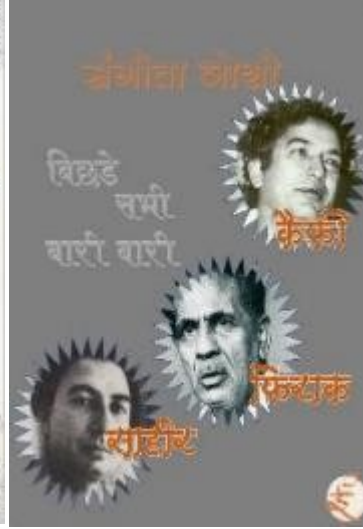
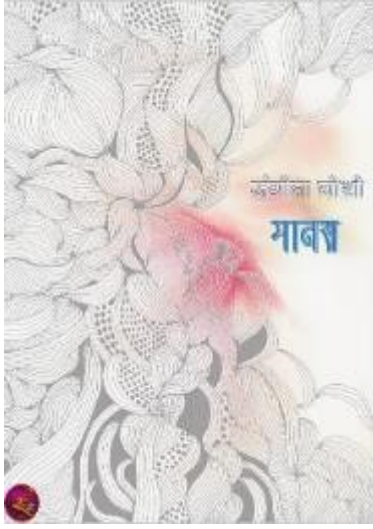
संगीता जोशी

मूल्यकथा

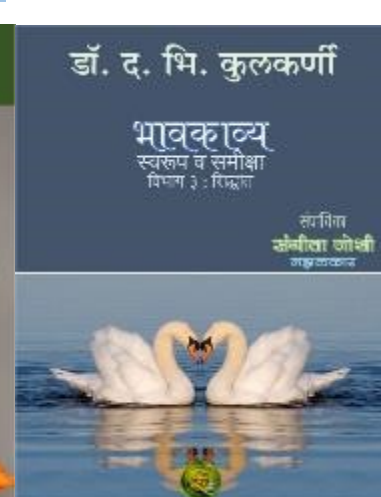
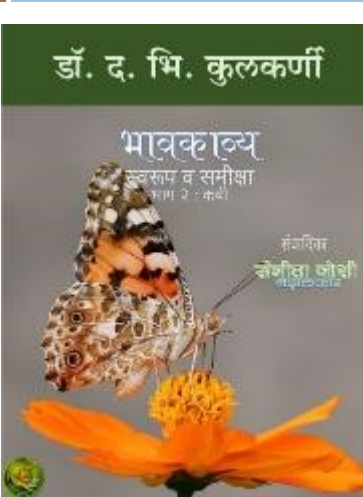

संगीता जोशी
यांची ई साहित्यतर्फे
प्रकाशित पुस्तके
कृपया कवरवर एकदाच
क्लिक/टॅप करा. पुस्तक
उघडेल.

संगीता जोशी
संपादित ई साहित्यतर्फे
प्रकाशित पुस्तके
कृपया कवरवर एकदाच
क्लिक/टॅप करा. पुस्तक
उघडेल.

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे हे तेरावे वर्ष.
संगीता जोशी यांचे हे सतरावे पुस्तक.

संगीता जोशी या मराठीतील पहिल्या गझलकारा. गेल्या पन्नास वर्षांची साहित्यसेवा, डझनावारी पुस्तके, अगणित पुरस्कार आणि असंख्य साहित्यिक कार्यक्रमांत सक्रीय भाग घेऊन त्या आता एक प्रकारे मार्गदर्शकाच्या अढळ ध्रुवस्थानी आहेत. काव्य, छंद आणि वृत्त, गझल यांबरोबरच त्यांचा संगीताचाही सखोल अभ्यास आहे आणि साहित्याचा, कलांचा आणि त्यायोगे जीवनाचा आस्वाद कसा घ्यावा याचा त्या एक आदर्श वस्तुपाठच आहेत. महाराष्ट्रातील अग्रगण्य साहित्य वर्तुळांत त्यांना आदराचे स्थान आहे. त्या अजूनही अविरत लेखन करत असतात आणि नवनवीन माध्यमांचा अभ्यासही करतात. या बाबतीत त्या ज्येष्ठांनाही मार्गदर्शक ठरतात. संगीता जोशी यांच्या-सारख्या ज्येष्ठ साहित्यिका आपली पुस्तके ई साहित्यच्या माध्यमातून जगभरातील मराठी वाचकांना विनामूल्य देतात. असे लेखक ज्यांना लेखन हीच भक्ती असते. आणि त्यातून कसलीही अभिलाषा नसते. मराठी भाषेच्या सुदैवाने गेली दोन हजार वर्षे कवीराज नरेंद्र, संत ज्ञानेश्वर, संत तुकारामांपासून ही परंपरा सुरू आहे. अखंड. अजरामर. म्हणून तर दिनानाथ मनोहर(४ पुस्तके), शंभू गणपुले(९पुस्तके), डॉ. मुरलीधर जावडेकर(९), डॉ. वसंत बागुल (१९), शुभांगी पासेबंद(९), अविनाश नगरकर(४), डॉ. स्मिता दामले(८), डॉ. नितीन मोरे (२८), अनील वाकणकर (९), फ्रान्सिस आल्मेडा(२), मधुकर सोनावणे(२),

अनंत पावसकर(४), मधू शिरगांवकर (७), अशोक कोठारे (५० खंडांचे महाभारत), श्री. विजय पांढरे (ज्ञानेश्वरी भावार्थ), मोहन मद्रवणा (जागतिक कीर्तीचे वैज्ञानिक), संगीता जोशी (आद्य गझलकारा, १७ पुस्तके), विनीता देशपांडे (७) उल्हास हरी जोशी(७), नंदिनी देशमुख (५), डॉ. सुजाता चव्हाण (८), डॉ. वृषाली जोशी(१९), डॉ. निर्मलकुमार फडकुले (१९), CA पुनम संगवी(६), डॉ. नंदिनी धारगळकर (८), अंकुश शिंगाडे(९), आनंद देशपांडे(३), नीलिमा कुलकर्णी (२), अनामिका बोरकर (३), अरुण फडके(३) स्वाती पाचपांडे(२), साहेबराव जवंजाळ (२), अरुण वि. देशपांडे(५) असे अनेक ज्येष्ठ व अनुभवी, कसलेले लेखक ई साहित्याच्या द्वारे आपली पुस्तके लाखो लोकांपर्यंत विनामूल्य पोहोचवतात.

अशा साहित्यमूर्तींच्या त्यागातूनच एक दिवस मराठीचा साहित्य वृक्ष जागतिक पटलावर आपली ध्वजा फडकवील याची आम्हाला खात्री आहे. यात ई साहित्य प्रतिष्ठान एकटे नाही. ही एक मोठी चळवळ आहे. अनेक नवनवीन व्यासपीठे उभी रहात आहेत. त्या त्या व्यासपीठांतून नवनवीन लेखक उदयाला येत आहेत. आणि या सर्वांचा सामूहिक स्वर गगनाला भिडून म्हणतो आहे.

आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषी लोकीं 'इ'ये ।

दृष्टादृष्ट विजये । होआवे जी ।

